רובע מגורים מהתקופה האסלאמית הקדומה מצפון־מערב לתל לוד

אלי הדד

מבוא

במהלך החודשים דצמבר 2006 – פברואר 2007 נערכה חפירת הצלה באזור הצפוני של לוד, כ־50 מ׳ מהגדה המערבית של נחל איילון, בשטח שיועד לבניית מבנה משרדים של בנק לאומי (נ״צ 190800/652350; איורים 1, 2); נחפרו כ־65 ריבועי חפירה (4 × 4 מ׳).[1] בקרבת מקום נערכו בעבר חפירות אחדות (ויינברגר 2011;

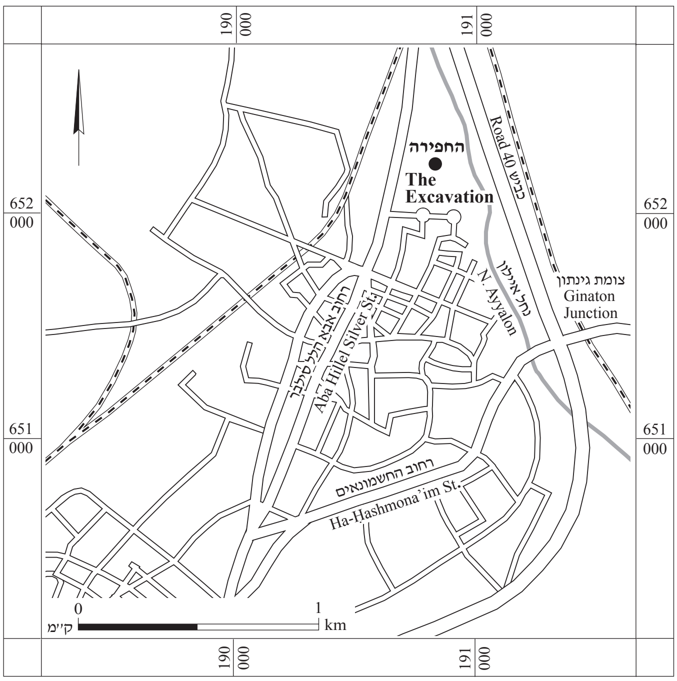

איור 1. מפת איתור.

[1] לחפירת ההצלה (הרשאה מס׳ A-4994) קדמה חפירת בדיקה בחודשים ספטמבר–אוקטובר 2004 (הרשאה מס׳ A-4253); מאמר זה מאגד את הפרסום של שתיהן. את החפירות, מטעם רשות העתיקות ובמימון בנק לאומי, ניהל המחבר, בסיוע אהוד נשר וענאן עזאב (ניהול שטח A), תמר ליצקביץ (ניהול שטח B), לימור תלמי (ניהול שטחים A ו־B), רונית לופו וחגית טורגה (ניהול שטח C), שלמה יעקב־ג׳ם ואלי בכר (מנהלה), אברהם האג׳יאן ודב פורוצקי (מדידות ושרטוט), יוסי נגר (אנתרפולוגיה פיזית), צילה שגיב (צילום שטח), קלרה עמית (צילום ממצא), סקיי וויו (צילום אוויר), יוסף בוקנגהולץ ואלישבע קמייסקי (רפאות), מרינה שויסקיה (ציור ממצא) ואורן אקרמן (גיאומורפולוגיה, אוניברסיטת בר אילן).

איור 2. מראה כללי של החפירה, מבט למערב.

הדד תשע״ד; אשד 2014; יצחק פז, רישיון מס׳ G-82/98; רדואן בדחי וראניה לוסיה, הרשאה מס׳ A-2224; אלי ינאי ורדואן בדחי, הרשאה מס׳ A-2409[2]), ונמצאו בהן שרידים מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה. בתוואי רחוב אבא הלל סילבר — רחוב ראשי הגובל בחפירה ממערב — נערכו בעבר כמה חפירות מצומצמות, ברובן נחשפו קברי ארגז שקשה היה לתארכם (שמואלי 2000א; 2000ב). בתל לוד, הנמצא כ־250 מ׳ מדרום לחפירה הנדונה, נחשפו שכבות יישוב שתאריכן מהתקופה הנאוליתית הקרמית א׳ עד התקופה האסלאמית הקדומה (ינאי ומרדר 2000).[3]

באתר נפתחו ארבעה שטחי חפירה (A–D; תכנית 1) וזוהו שרידים משלוש שכבות: שכבה III מתוארכת מסוף התקופה הביזנטית עד התקופה האומיית (המאות הו׳–הח׳ לסה״נ), ולה משויכים בור אשפה, קטעי קירות ותשתיות של רצפות הניגשות אליהם; שכבה II מתוארכת לתקופה העבאסית (המאות הח׳–הי׳ לסה״נ) — זוהי השכבה העיקרית באתר, ובה שלושה מבנים (1–3); שכבה I מתוארכת לימי הביניים, מסוף התקופה הצלבנית עד ראשית התקופה הממלוכית (המחצית השנייה של המאה הי״ג לסה״נ), ובה בור אשפה.

בשל ההשתמרות הדלה של השרידים באתר, הדיון שלהלן יתמקד בקירות, ברצפות ובמתקנים, שבהם אפשר היה להבחין בבירור בין השכבות; אמנם, נחשפו שרידים אדריכליים רבים אחרים המשורטטים בתכנית, אך הם אינם נידונים כיוון ששיוכם הסטרטיגרפי אינו ברור. בכל השטחים נמצאה קרמיקה מן

2 בתיאור השכבות אין אזכור לשכבה מהתקופה האסלאמית הקדומה, אלא קיים פער בין השכבה הביזנטית לשכבה הממלוכית (ינאי וארליך תשע״ה: 210–211).

3 לסקירה כללית של החפירות ושל הממצא בעיר, ר׳ זלינגר תש״ע: 105–115.

תכנית 1. תכנית כללית של שטחי החפירה.

התקופה האסלאמית הקדומה במכלולים השייכים לשכבה II באתר, כגון במילויים לצד בסיסי קירות ומתחת לרצפות, ובלוקסים שאינם מופרעים (כגון L391, L375). ממצא הזכוכית כלל בעיקר שברים מהמאות הו׳–הז׳ עד המאה הי״א לסה״נ, וכן שברים מהתקופה הרומית הקדומה ומהתקופה הממלוכית; לא נמצאו כלי זכוכית מהתקופה הצלבנית (ר׳ Katsnelson, this volume). גם מהממצא הנומיסמטי עולה תמונה דומה של רצף התיישבותי מהמאה הו׳ עד המאה הי״א לסה״נ; המטבעות השכיחים הם מטבעות אומיים לאחר הרפורמה (ר׳ Bijovsky, this volume).

החפירה

שטח A

שכבה III (שלהי התקופה הביזנטית – התקופה האומיית) (תכניות 1, 2)

הממצא בשכבה זו מועט, ובו בור אשפה (ריבוע G11; L422, L436, L402; תכנית 2: חתך 6–6; איור 3) שהכיל אבני בנייה, חלקן אבני גזית, וכמות רבה של חרסים (איור 16: 1–7, 9–11). ייתכן שיש לקשור את הממצאים מהתקופה הביזנטית, ובהם שברים רבים של קנקנים שנתגלו בבור האשפה (שכבה III), לפעילות הגתות שנמצאו בקרבת מקום (ויינברגר 2011; מרטין פליישטוקר, טרם פורסם).

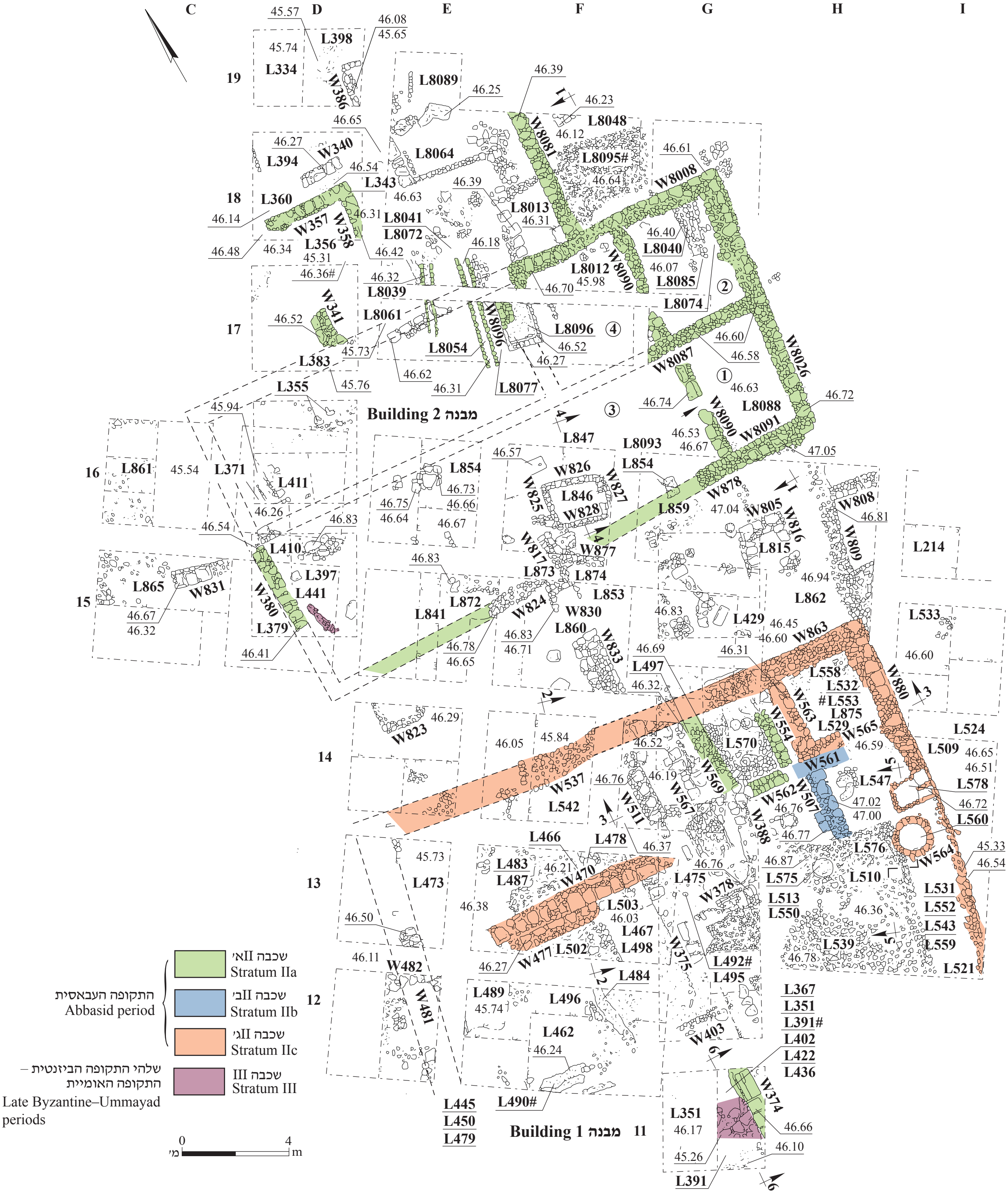

תכנית 2. שטח A, תכנית וחתכים.

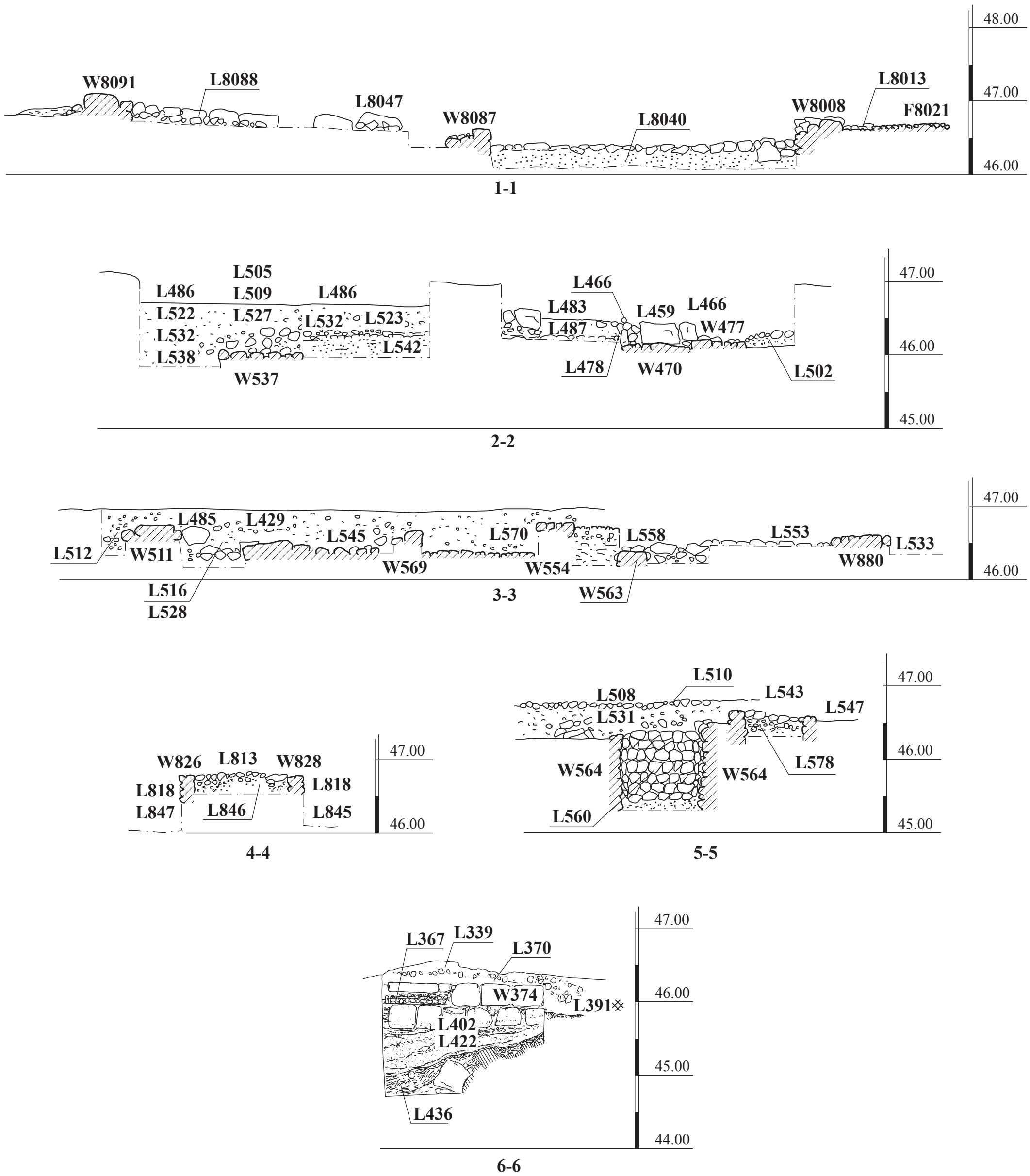

תכנית 2. (המשך).

לשכבה III שייך גם צינור ניקוז (ריבוע D15), שנתגלה בקרקע הבתולה. הצינור מורכב מקנקני עזה ומקנקני שק: בסיס קנקן שבור הוחדר לתוך שפת קנקן (איורים 4; 8:16). צינור חרס מטיפוס זה נחשף במכלול של אגן טבילה מהתקופה הביזנטית שנתגלה בניר גלים, ושם הוא תוארך למאות הה׳–הו׳ לסה״נ (Gorzalczany 2002).

איור 3. שטח A, קיר גזית (W374) משכבה IIא׳ מעל בור האשפה (ריבוע G11) משכבה III, מבט למזרח.

איור 4. שטח A, שכבה III, צינור שהורכב מקנקני עזה ומקנקני שק, מבט לצפון.

שכבה II (התקופה העבאסית; תכניות 1, 2)

נחשפו שני מבנים: דרומי (מבנה 1) וצפוני (מבנה 2). נתגלו בדלי קירות נוספים שהשתמרותם גרועה ואי אפשר לשחזר את תכניתם או לשייכם לשכבה מסוימת.

מבנה 1

במבנה 1, שנמשך מחוץ לגבולות החפירה, הובחנו שלושה שלבים (א׳–ג׳).

שכבה IIג׳. לשלב זה משויך חלקו המזרחי של מבנה גדול (איור 5), שממנו השתמרו בעיקר נדבכי היסוד של קיר חיצוני בצד מזרח (W880), הבנוי מאבני שדה בינוניות וקטנות ויוצר פינה עם קיר חיצון בצד צפון (W863; איור 6), הבנוי מאבני שדה קטנות. הפן החיצון של הקירות טויח בטיח לבן, כנראה למניעת חדירה של מים ליסודות הקירות. נראה שקיר 537 הוא המשכו המערבי של קיר 863. בחתך בדיקה (L524) שנחפר ממזרח לקיר 880 התברר שהקירות נבנו באדמת חרסית בתולה. צמוד לקיר 880 מבפנים נבנה מתקן רבוע (L578; תכנית 2: חתך 5–5). מדרום למתקן נתגלה בור ספיגה עגול (L560; כ־1 מ׳ קוטר; איור 7), שנבנה מאבני שדה בינוניות, ובו חרסים מהתקופה האסלאמית הקדומה (כגון איור 17: 12; המאות הט׳–הי׳ לסה״נ); הבור נחתם ברצפה 510 משכבה IIא׳ (תכנית 2: חתך 5–5; איור 7; ר׳ להלן). בחלק הצפוני־המזרחי של המבנה נחשפו יסודותיו של חדר (3.5 × 3.5 מ׳ לערך), הנחתם בקיר 563 ממערב, ובקיר 565 מדרום. צמוד לקיר 563 ממערב נתגלה קנקן שק באתרו (איור 8; איור 21: 2); שפתו וצווארו חסרים, והמכסה שלו נמצא בתוכו.[4]

בריבועים F–G13 נתגלו שני קירות צמודים זה לזה, המייצגים אולי שלבי בנייה טכניים: קיר 477 (תכנית 2: חתך 2–2), הבנוי בפן הדרומי מאבני שדה בינוניות ובפן הצפוני מאבנים מוארכות ומהוקצעות, וקיר 470, הצמוד אליו מצפון ובנוי מאבני שדה גדולות מאוד שביניהן חלוקי נחל בינוניים. קיר 470 נשתמר לגובה שני

[4] חלקו העליון של הקנקן נשבר בעבר, שלא במכוון, והמכסה נפל לתוכו.

איור 5. שטח A, שכבה II, מבנה 1, מראה מן האוויר לכיוון דרום.

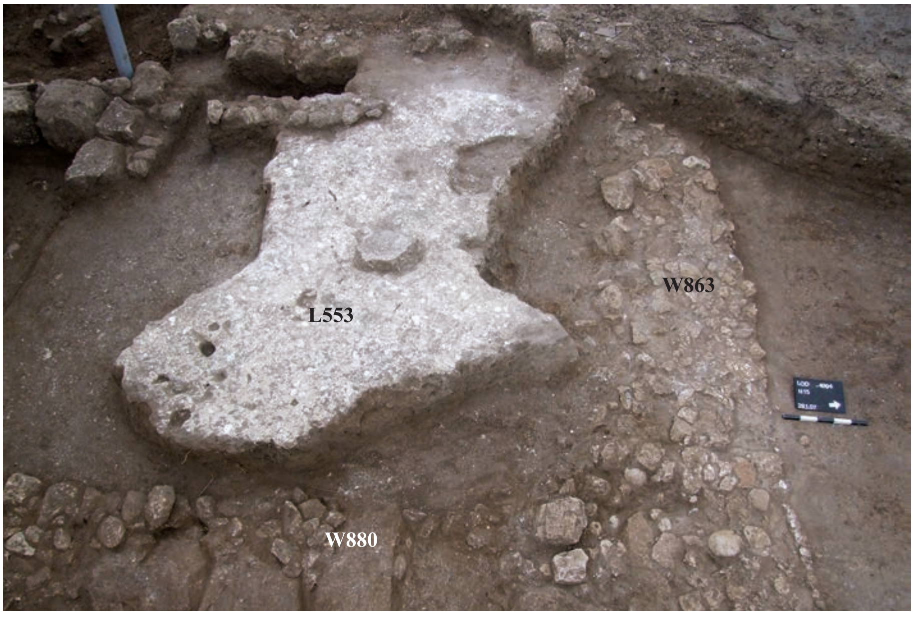

איור 6. שטח A, שכבה II, מבנה 1, פינת המבנה (W880/W863), מבט למערב.

איור 7. שטח A, שכבה II, מבנה 1, בור ספיגה (L560) מתחת לרצפה (L510), מבט לצפון־מערב.

איור 8. שטח A, שכבה II, מבנה 1, קנקן שק באתרו, מבט לדרום.

נדבכים, ואליו ניגשת מצפון, תשתית של רצפה(?) (L466, L478), שנמצאו בה שברי כלי חרס מהתקופה הביזנטית (לא אוירו) עד התקופה העבאסית (איורים 17 ,3:17 ; 18 ; 11:20). במילוי שמדרום לקיר 477 (L502) נמצא חומר קרמי הדומה לזה שנתגלה בלוקוסים 478 ו־466. השרידים האדריכליים משכבה זו מועטים, והם תועדו רק בשטח זה. שברי כלי זכוכית מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה נמצאו בלוקוסים 487 ו־467 משני צדי הקירות (ר׳ Katsnelson, this volume: Figs. 2:11; 3:12). מטבעות מהתקופה האומיית נמצאו בכל שטח החפירה (ר׳ למשל Bijovsky, this volume: Coin No. 60).

שכבה IIב׳. לשלב זה שויכו שני קירות: קיר 561 (איור 9), שכיוונו מזרח–מערב, וקיר 507 הניגש אליו מדרום. לקיר 561 פן דרומי שנבנה מאבני גזית ופן צפוני שנבנה מאבני שדה; מפלסו גבוה מזה של קיר 565 משכבה IIג׳. נראה שבקיר זה נקבעו שני פתחים, שכן בקצותיו, באבן המערבית וגם באבן המזרחית בפן הדרומי, יש מגרעות קטנות, כנראה לבריחים של דלתות. קיר 507 בנוי מאבני שדה גדולות בפן המזרחי ומאבני שדה קטנות בפן המערבי. חלקו הדרומי של הקיר נחתם ברצפה 510 משכבה IIא׳.

שכבה IIא׳. לשלב זה משויך חדר קטן בחלקו הצפוני של המבנה (L570), הנחתם בשלושה קירות (W554, W562, W569), שניגשו כנראה לקיר 863 משכבה IIג׳. ממזרח לקיר 554 נחשפה רצפת טיח לבנה, עבה (L553), שככל הנראה ניגשה לקיר. מעל הרצפה נחשף בדל קיר (W555) הנמשך מעל קיר 365 — אולי קיר מחיצה. מתחת לרצפה (L552) נמצאו חרסים המתוארכים לתקופה העבאסית (המאות הט׳–הי׳ לסה״נ; איורים 17 ,5:17 ; 6 ; 4:20 ; איור 9). בחלק הדרומי של המבנה נתגלה קטע מרצפה קטועה, העשויה מאבני גוויל קטנות ומפולסת היטב (L510 ; ר׳ איור 7); מעליה נמצא טבון (L575). הרצפה כיסתה בחלקה את קיר 507 ואת בור 560 מהשלבים הקדומים.

בחלק הדרומי של החפירה, מעל בור האשפה משכבה III (ר׳ לעיל), נתגלה קטע קצר של קיר הבנוי מאבני גזית גדולות (W374 ; איור 3); נותרו ממנו נדבך היסוד ונדבך אחד מעליו. בקצהו הצפוני מצויה אבן סף גדולה, ששימשה כניסה למבנה ממערב. רצפה לבנבנה עשויה משכבה עבה של טיח מעורב באבני שדה קטנות (L391) ניגשת ממערב לקיר 374.

איור 9. שטח A, שכבה II, מבנה 1, רצפת טיח לבנה (L553), מבט לדרום־מזרח.

מבנה 2

במבנה 2, הנמצא בחלקו הצפוני של שטח A (תכנית 2; איור 10), הובחן שלב בנייה אחד בלבד. רק אגפו המזרחי של המבנה השתמר היטב, ונחשפו רק יסודותיו שנבנו בקרקע הבתולה. למבנה שלושה קירות חיצוניים: קיר 8026 במזרח, קיר 878 בדרום וקיר 8008 בצפון. ייתכן שקיר 380 הוא קירו המערבי של המבנה, ומכאן שהיה זה מבנה מוארך (כ־16 מ׳ אורך) שצירו מזרח–מערב. במבנה הובחנו ארבעה חדרים (1–4). לחדרים 1 ו־2 מתאר מלבני (כ־4.0 × 3.5 מ׳ כל אחד), ולהם קיר משותף (W8087). בחדר 1 נתגלתה כניסה בקיר המערבי (W8090). ממערב לשני החדרים היו שני חדרים נוספים, 3 ו־4. בדל קיר 8096 היה כנראה חלק מהקיר המערבי של חדר 4.

ממערב לחדרים נתגלו שתי תעלות מים רדודות, מטויחות בטיח לבנבן־אפרפר, שכיוונן הכללי צפון־מערב–דרום־מזרח (L8039, L8054). התעלות נמוכות ממפלס יסודות המבנה. ממזרח לתעלה 8054 נמצא חלק מסרקופג אבן (L8096), ששימש בשימוש משני מסד לקיר (W8096) שנבנה מעליו.

אל הקיר הצפוני של המבנה (W8008) ניגש מצפון קיר 8081, שאליו ניגשה תשתית רצפה (L8095), כפי הנראה של חצר, העשויה מחלוקי נחל קטנים. בחלק הצפוני־המערבי של השטח נחשף חלק ממתקן לא־רגולרי (L8089; ריבוע E19), כנראה חלק מכבשן, שנבנה מלבנים צרופות. ממערב למתקן 8089 נתגלה בריבוע D19 בור אשפה (L398), ובו כמות רבה של שברי כלי חרס המתוארכים מסוף התקופה הביזנטית עד התקופה האסלאמית הקדומה (לא אוירו), ובהם שבר ידית אחת של קנקן מטיפוס זיר, ועליה טביעת חותם של תשליב בצורת צלב (איור 24:4). קירות 357, 358 ו־341 (ריבועים D17–18) היו כנראה חלק ממערך המבנה כלפי צפון.

איור 10. שכבה II, מבנה 2, מבט למזרח.

שטח B

שכבה II (התקופה העבאסית; תכניות 1, 3; איור 11)

נתגלה חלקו המערבי של מבנה 3, שנבנה בקרקע הבתולה, ובו עשרה חדרים (1–10). שלושת החדרים בצפון המבנה (1–3) סדורים בציר מזרח–מערב לאורך קיר משותף (W8022). קיר 8022 בנוי מאבני שדה בינוניות וקטנות; רובו השתמר לגובה של נדבך אחד. קירות 8018 ו־8094 ניגשים לקיר 8022 מצפון; קיר 8094 נוטה מעט לצפון־מזרח. הפן המערבי של קיר 8018 נבנה מאבני גוויל קטנות, ואילו הפן המזרחי שלו נבנה מאבני גוויל בינוניות. יסודותיו עמוקים מיסודותיהם של שאר הקירות, והוא השתמר לגובה חמישה נדבכים (איור 12; תכנית 3: חתכים 1—1, 2—2); בנדבך התחתון השתמשו בחול ים כחומר מלכד בין האבנים.

תכנית 3. שטח B, תכנית וחתכים.

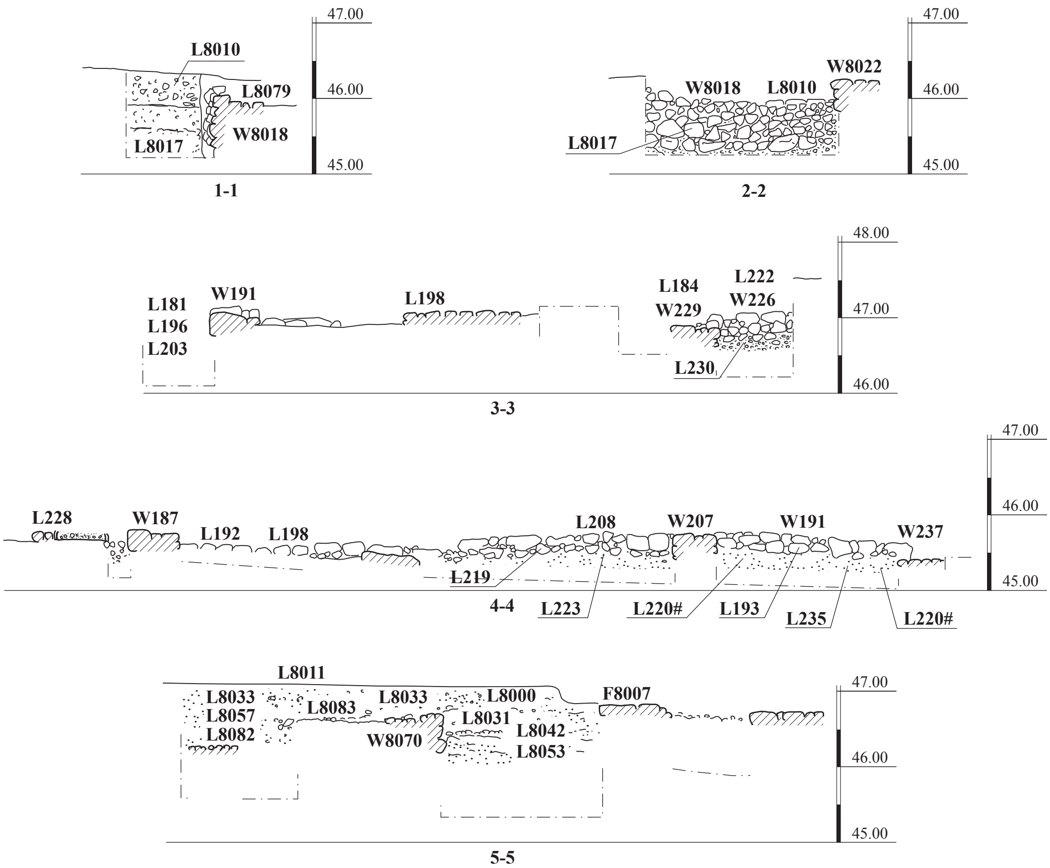

תכנית 3. (המשך).

איור 11. שטח B, חלק ממכלול המבנה, חדרים 6–10, מבט לדרום.

איור 12. שטח B, קיר (W8018), מבט למזרח.

איור 13. שטח B, ריצוף אבני גזית (L8007), מבט לצפון־מזרח.

חדרים 4–8 סדורים בטור בציר צפון–דרום מדרום לקיר 8022 (תכנית 3: חתכים 3–3, 4–4, 5–5). חדר 4 (4.0 × 4.5 מ׳) נתחם בשלושה קירות (W8022, W8070, W106); הקיר המערבי חסר. קיר 8070 המזרחי נבנה מאבני גוויל קטנות וטויח בטיח אפרפר. בחדר התגלה קטע מריצוף (L8007) ששולבו בו אבני גזית (איור 13). קיר 106 הפריד בין חדרים 4 ו־5. בחדר 5 (4.0 × 4.5 מ׳) נחשף ריצוף (L119) מאבני שדה בינוניות, מלבניות, הניגש לקיר 120A, שהוא המשכו של קיר 8070. קיר 191 סוגר ממערב את חדרים 6–8 (איור 11).

בחלקו המערבי של חדר 6 (כ־4 × 2 מ׳) נחשפה רצפת טיח (L220) שניגשה לשלושה מקירות החדר (W207, W237,W191); הרצפה משתפלת במתינות למזרח. בהצטברות (L193) מעל הרצפה נתגלה חותם לחם (איור 1:24). לחדר 7 (6.0 × 5.5 מ׳) קיר (W207) משותף עם חדר 6 וקיר (W187) משותף עם חדר 8. ממזרח לחדר 8 (4.0 × 5.5 מ׳) נחשפה פינתו הצפונית־המערבית (W186, W186A) של חדר 9. ממזרח לחדר 7 יוצרים קירות 226 ו־229 פינה של חדר נוסף (חדר 10), שאולי גם היה שייך למבנה זה. ייתכן שממזרח לטור החדרים 4–7 הייתה חצר פתוחה.

בחלק הצפוני של שטח B (ריבועים H–M/21, I–J/20; ר׳ תכנית 1) נחפרו חתכי בדיקה במחפרון. בבדיקות לא נתגלו ממצאים. לפיכך, נראה שאין שרידים ארכיאולוגיים מצפון לשטח B, אולם רק חפירות מצפון לגדר של מתחם בנק לאומי יוכלו להבהיר סוגיה זו.

שטח C (תכנית 4)

שטח C מצוי בחלקה הצפוני־המזרחי של החפירה (תכנית 1), קרוב לגדה המערבית של נחל איילון. נתגלו בו שרידים אדריכליים המשויכים לשכבה II ובור אשפה המתוארך לשכבה I.

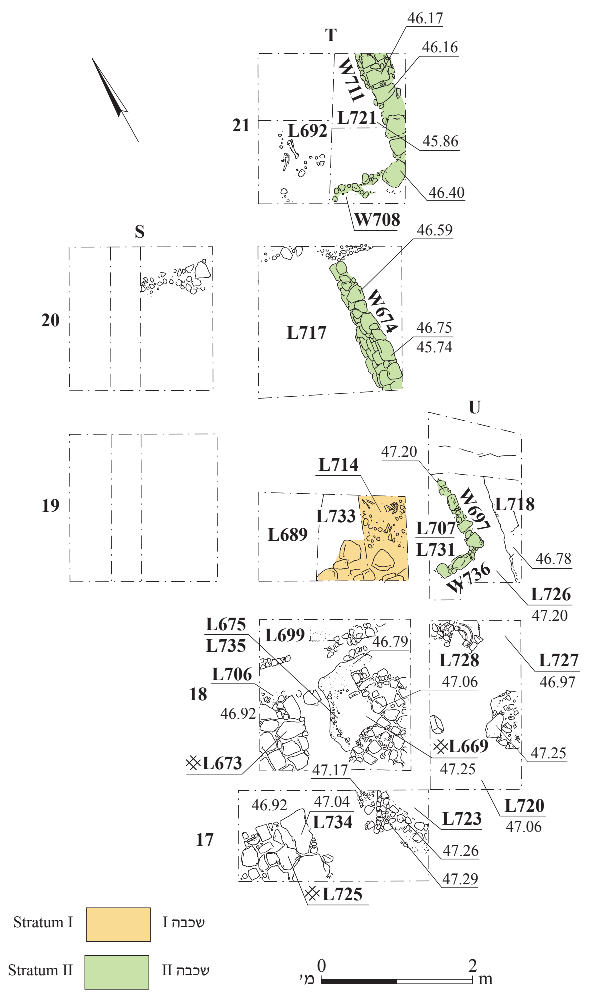

תכנית 4. שטח C.

שכבה II (התקופה העבאסית; תכנית 4)

בריבוע U19 נתגלתה פינה (W697, W736) של מתקן גדול שמהותו לא הובהרה. מצפון לו (ריבוע T20) בנוי קיר 674, אולי המשכו של קיר 697. קיר 674 נבנה ללא חומר מלכד ובשיפוע קל למזרח (איור 14); נראה ששימש קיר דיפון למניעת סחיפת קרקע לנחל איילון הסמוך. מצפון לו (ריבוע T21) נתגלה נדבך היסוד של קיר 711, שנבנה משורה של אבני שדה בינוניות שמשני צדיה אבני שדה קטנות. הקיר יוצר פינה עם קיר 708, שנשדד ברובו.

בריבוע T18 נחשפו שתי רצפות אבן (L669, L673): רצפה 669 בנויה מאבני שדה בינוניות ומהוקצעות, אחת מהן היא אבן חוף, וקטע רצפה 673 בנוי מלוחות אבן גדולים ומהוקצעים. רצפה 669 גבוהה בכ־0.3 מ׳ מרצפה 673; הקשר ביניהן אינו ברור עקב הפרעה מאוחרת (איור 15). לצד רצפה 669 ובחתכה המערבי (L675) אפשר היה להבחין באופן הנחת התשתית: מעל שכבה של טיח לבן (L735), שמשוקעים בו חרסים מזוגגים מן התקופה האסלאמית הקדומה (איור 8:17), הונחו לסרוגין שכבות של אדמה וחלוקים: שכבת חלוקים, מעליה שכבה של אדמה (5 ס״מ עובי), מעליה שכבת חלוקים שנייה, ומעליה רובד של אדמה (10 ס״מ עובי), שמעליו הונח הריצוף (L669). בריבוע שמדרום (T17) נחשף קטע נוסף של ריצוף (L725), שהוא המשכה של רצפה 673.

שכבה I (שלהי התקופה הצלבנית – התקופה הממלוכית)

בריבוע T19 נתגלה בור אשפה מהתקופה הממלוכית, ובו אדמה אפרפרה (L689, L707, L714) ושברי כלי חרס המתוארכים למאה הי״ג לסה״נ. חרס אחד (איור 1:25) אופייני לתקופה הממלוכית. בחלקו הדרומי־

איור 14. שטח C, קיר 674, מבט לדרום.

איור 15. שטח C, ריצוף אבן (L669, L673), מבט לדרום.

המזרחי של הבור היו גם עצמות גדולות של בעלי חיים שזוהו כגמל חד־דבשתי (ר׳ שדה, כרך זה). מדרום לבור יש מפולת של אבני גוויל גדולות.

שטח D

בין שטח A לשטח B (תכנית 1; איור 2) יש פער בממצא האדריכלי. על פי אקרמן,[5] אין במקום עדויות לפעילות נחלית, ולכן נראה שהשרידים שהיו במקום נבנו על גבעה נמוכה שהוסרה בפעילות אנושית מאוחרת.

ממצא כלי החרס

כלי החרס שלהלן[6] נתגלו בכל שטחי החפירה, והם מוצגים טיפולוגית, לפי שכבות. השרידים האדריכליים מהאתר השתמרו בגובה היסודות, עובדה שהקשתה על חשיפתם של לוקוסים חתומים. עם זאת, ברור שהחרסים השכיחים באתר שייכים לשכבה II מהתקופה האסלאמית הקדומה. מקורם של החרסים המוצגים להלן בלוקוסים שנחפרו לצדי קירות או מעל תשתיות ורצפות במכלולים מוגדרים, כגון בתוך חדרים.

שכבה III

קערות (איור 16: 1–4).— הקערה שבאיור 16: 1 מחופה אדום וממורקת, והיא שייכת לטיפוס CRS A9 או B9 CRS של הייז: הראשון מתוארך לאמצע המאה הו׳ – תחילת המאה הז׳ לסה״נ, והשני מתוארך לסוף המאה הו׳ – סוף המאה הז׳ לסה״נ (Hayes 1972:386–371). הקערה שבאיור 16: 2 מחופה אדום וממורקת, והיא משויכת לטיפוס CRS C9 או CRS 10, שניהם מתוארכים לסוף המאה הו׳ – סוף המאה הז׳ לסה״נ. הקערות

---

[5] אני מודה לד״ר אורן אקרמן מאוניברסיטת בר אילן שביקר בחפירה והסב את תשומת לבי לכך.

[6] אני מודה לד״ר איתמר טקסל על הערותיו לגבי הממצא הקרמי.

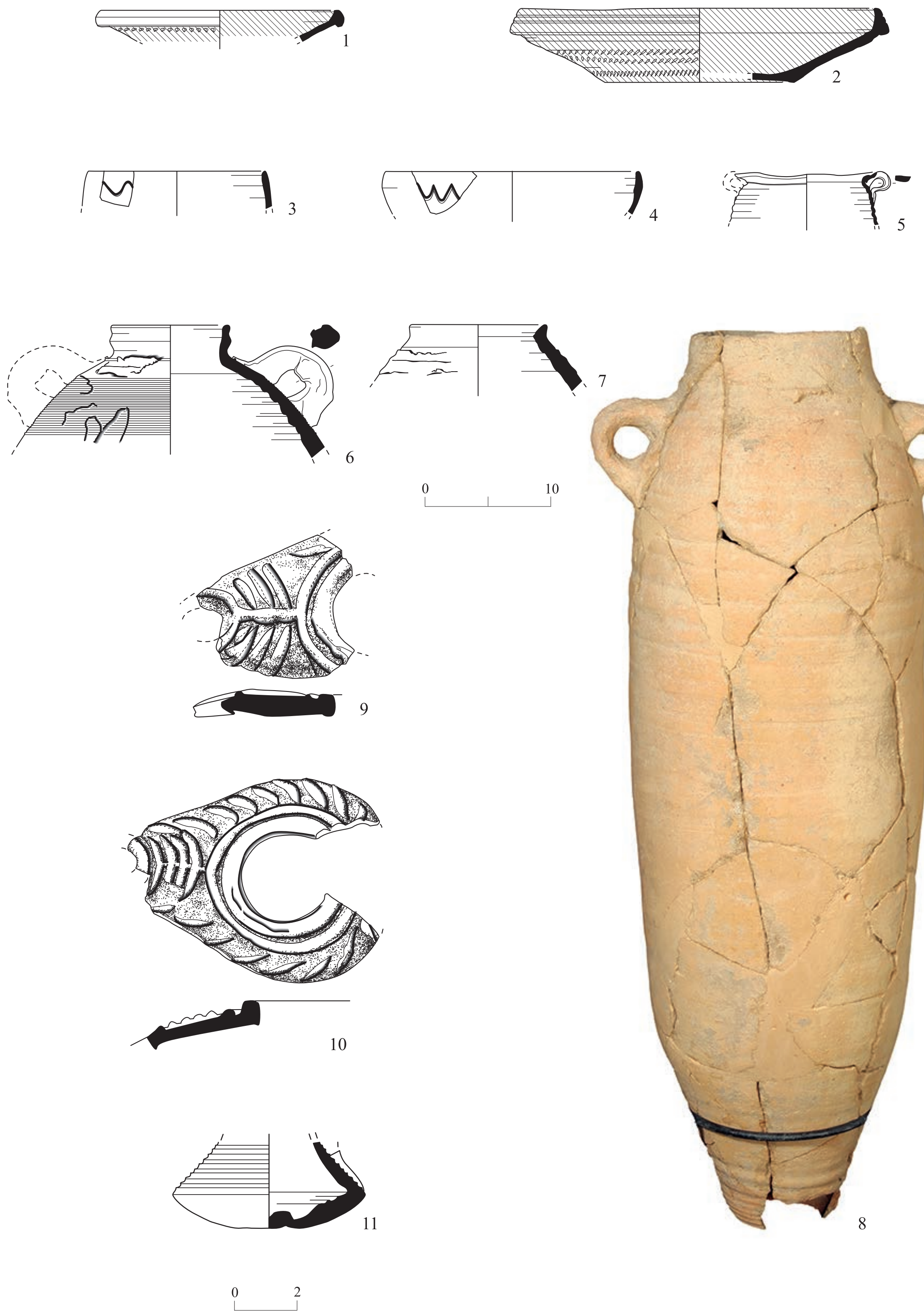

איור 16. כלי החרס משכבה III.

◀ איור 16

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	422	2538/1	טין חום; חיפוי אדום בחוץ ובפנים, עיטור מקדה	השוו Kletter 2005:72, Fig. 15:5
2	קערה	436	2602/6	טין חום; חיפוי אדום בחוץ ובפנים, עיטור מקדה	השוו אבשלום־גורני תשס״ד: איור 8:4
3	קערה	402	2339/5	טין חום; עיטור בחריתה	איילון תשס״ח: איור 16:7
4	קערה	436	2598/1	טין חום; עיטור בחריתה	
5	סיר בישול	436	2617/1	טין חום	
6	קנקן שק	422	2537/1	טין כתום חולי, גריסים לבנים; ידית מחוברת לצוואר בעיבוי קל	Cytryn-Silverman 2010:100–101, Ware I
7	קנקן עזה	422	2578/7	טין חום	בושנינו תשס״ז: איור 19:4
8	קנקן עזה	441	2618	טין חום	ר׳ מס׳ 7
9	נר	402	1276	טין צלהב	Sussman 2007: Fig. 7:42
10	נר	402	1277/7	טין חום בהיר	Sussman 2007: Fig. 7:46
11	נר	402	2428	טין חום	Nikolsky and Figueras 2004: Fig. 47:6–8

שבאיור 16:3, 4 מעוטרות בחריתה, והן שייכות למשפחת FBW 1A, המתוארכת מאמצע המאה הו׳ עד תחילת המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:193–194).

סיר בישול (איור 16:5).— לסיר הבישול שפה נוטה חוצה וידית אוזן שחתכה שטוח. השפה מעוותת מעט; ייתכן שהכלי נפגם במהלך צריפתו.

קנקנים (איור 16:6–8).— לקנקן השק (איור 16:6) טין כתום חולי, וזמנו בתקופות הביזנטית והאומיית (Haddad 2009:80). כן נתגלו כמה קנקני עזה (איור 16:7, 8). הקנקן שבאיור 16:8 שימש חוליה בצינור הניקוז (L441; תכנית 2; איור 4). קנקנים אלה שייכים לווריאנט המאוחר ביותר של הטיפוס, מהמאות הו׳–הז׳ לסה״נ (Majcherek 1995:169, Form 4).

נרות (איור 16:9–11).— נתגלו נרות מטיפוס Large Candlestick Lamps Form 3A (איור 16:9, 10), המתוארכים מאמצע המאה הו׳ עד סוף המאה הז׳/ראשית המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:251–252), וכן נר סנדל (איור 16:11), שיוצר באבניים ומתוארך למאות הו׳–הז׳ לסה״נ (Magness 1993:129).

שכבה II

כלי החרס משכבה זו מתוארכים לתקופה האסלאמית הקדומה; אין אפשרות לשייכם לאחד משלושת השלבים האדריכליים.

קערות (איור 17).— לקערות הפשוטות שפה מקופלת פנימה (איור 17:1, 2) או חוצה (איור 17:3, 4), והן אופייניות לתקופה האסלאמית הקדומה (Avissar 1996:119). הקערה שבאיור 17:5 מזווה, ושפתה זקופה ורחבה. רוב הקערות (איור 17:6–18) מעוטרות בזיגוג (Avissar 1996:75).

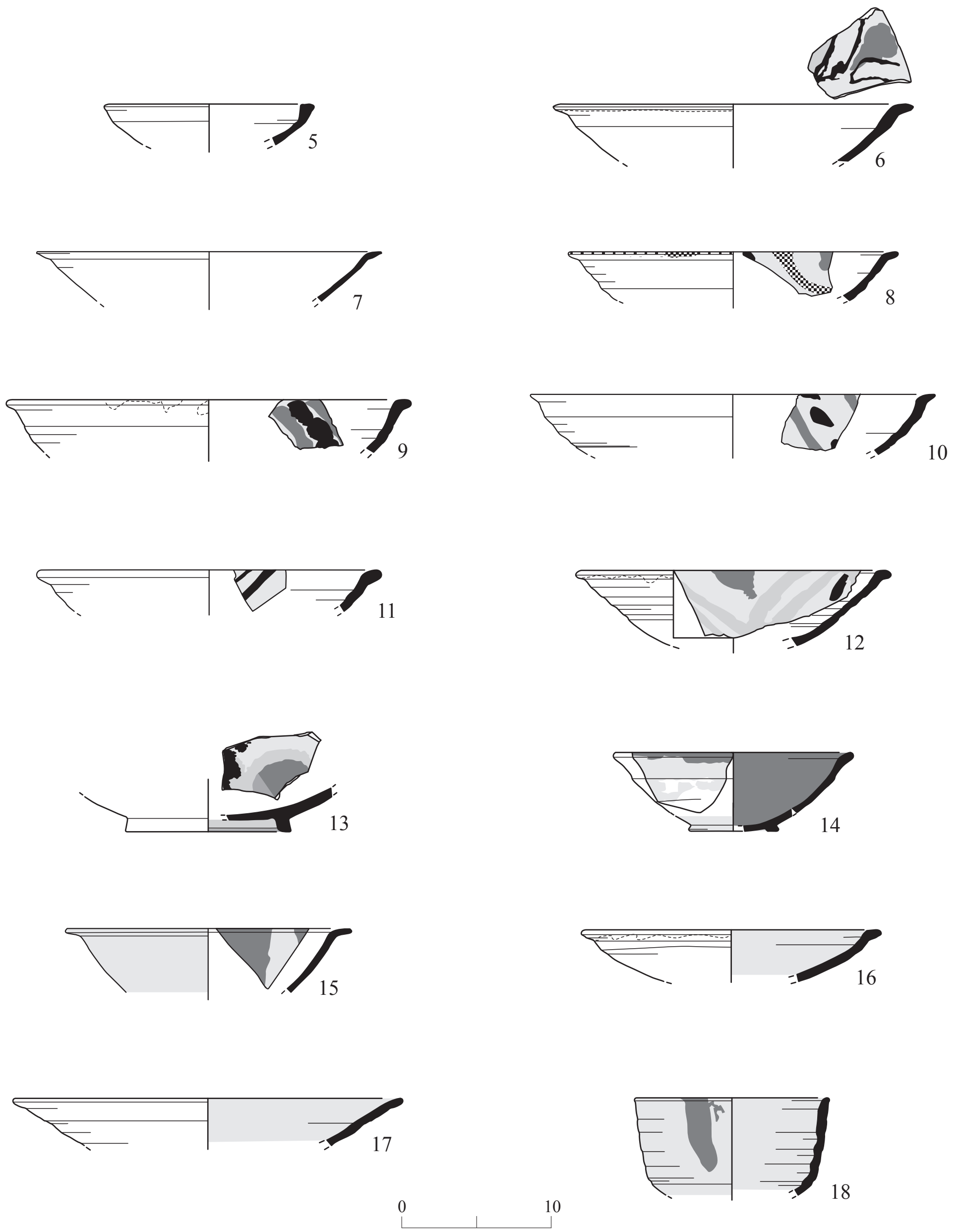

איור 17. כלי החרס משכבה II: קערות.

◄ איור 17

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	553	3054/3	טין צלהב; שפה מקופלת פנמה	השוו אבישר תשס״ו: איור 5:4
2	8079	6323/1	טין חום בהיר; שפה מקופלת פנימה	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.11:10, 11
3	466	2802/4	טין חום בהיר־ורוד; שפה מקופלת חוצה ונוטה פנימה	Avissar 1996: Fig. XIII.68, Type 5:1
4	369	2154/1	טין חום	השוו Avissar 1996: Fig. XIII.68, Type 5:1
5	552	3053/3	טין צלהב; שפה פשוטה	Kletter 2005: Fig. 14:6
6	552	3053/2, 3053/5	שפה נוטה מעט חוצה; זיגוג ירוק וצהוב, ופסים שחורים על השפה ובפנים	חלאילה ואבישר תשס״ח: איור 5:16
7	351	2085/1	טין חום בהיר; שפה בעלת דופן דקה, נוטה חוצה	
8	735	4029/1	טין צלהב; זיגוג צהוב, חום וירוק על השפה ובפנים	זינגר תשס״ד: איור 6:2
9	8064	6270/9	טין חום בהיר; זיגוג ירוק, צהוב ושחור על השפה ובפנים	בושנינו תשס״ז: איור 3:17 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.9:12
10	709	3894/1	טין צלהב; זיגוג צהוב, ומעליו פסים ירוקים וכתמים חומים־שחורים על השפה ובפנים	בושנינו תשס״ז: איור 3:17 Avissar 1996:77, Type 2
11	391	2268/31	טין צלהב; זיגוג על השפה ובפנים	
12	560	3070/3	טין צלהב; זיגוג צהוב, ירוק, שחור וחום בפנים; חור תיקון	
13	224	1542/9	טין צלהב; זיגוג צהוב, ירוק על הבסיס, בפנים ובחוץ	
14	8040	6273/2	טין חום בהיר; זיגוג צהוב בפנים וזיגוג צהוב־חום וירקרק בחוץ	
15	676	3701/1	טין חום בהיר; זיגוג צהוב בפנים ובחוץ	
16	185	1422/2	טין חום בהיר; זיגוג צהוב בפנים	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.10:9
17	576	3094/7	טין צלהב; זיגוג צהוב בפנים	
18	466	2802/3, 2802/6	טין חום בהיר; זיגוג צהוב בפנים ובחוץ	

קדרות (איור 18).— הקדרות גדולות, ושפתן נוטה פנימה ולרוב מעובה. לרוב מופיע עיטור בסירוק. לקדרה שבאיור 5:18 שפה נוטה חוצה, מעוטרת בעיטור בהון. הקדרות מתחילות להופיע בתקופה הביזנטית וממשיכות לשמש בהרחבה עד המאה הי״א לסה״נ (חלאילה ואבישר תשס״ח:105). לקדרה שבאיור 6:18 יש ידית חלולה.

כלי בישול (איור 19).— בתקופה האסלאמית הקדומה החלה מסורת של ייצור כלי בישול רדודים ופתוחים — מחבתות שלהן שפה משולשת, זוג ידיות אופקיות, ולרוב תחתית מזוגגת. מחבתות אלה מתוארכות מהמחצית השנייה של המאה הט׳ עד אמצע המאה הי׳ לסה״נ (Cytryn-Silverman 2010:113). המחבת שבאיור 1:19 מקבילה לטיפוס 13 ביקנעם (Avissar 1996:139). קדרות הבישול שבאיור 2:19–4 שייכות לטיפוס 12 ביקנעם, שראשית הופעתו במאה הב׳ לסה״נ והמשכו בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה, שבמהלכן הקדרות הועמקו (Avissar 1996:139).

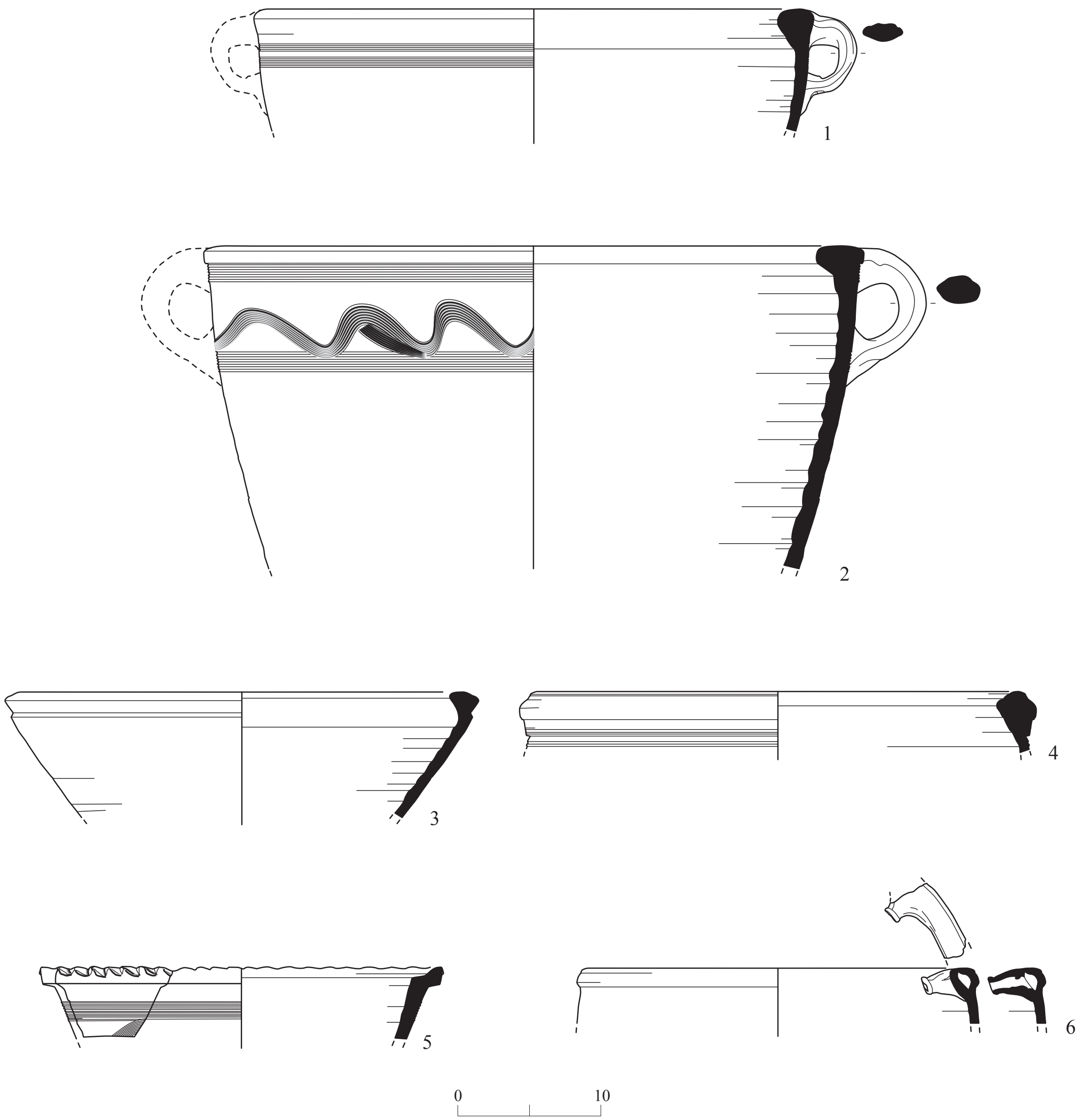

איור 18. כלי החרס משכבה II: קדרות.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	8048	6211/2	טין חום בהיר; עיטור בסירוק אופקי	Avissar 1996: Fig. XIII.79, Type 26:3
2	560	3082	טין חום, ליבה חומה בהירה, מעט גריסים לבנים; עיטור בסירוק גלי ואופקי	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.3:1–4
3	8017	6073/1	טין חום בהיר; לחרס גוון צלהב	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.14:5
4	560	3070/4	טין חום; שפה מעובה, ומתחתיה עיטור בסירוק	
5	8040	6273/1	טין חום בהיר; עיטור בלחיצות על השפה וסירוק גלי ואופקי על גוף הכלי	
6	8040	6216/2	טין חום בהיר; בשפה תעלה חלולה היוצאת אל זרבובית הפונה אל פנים הכלי	השוו חליאלה ואבישר תשס״ח: 105, איור 8:8

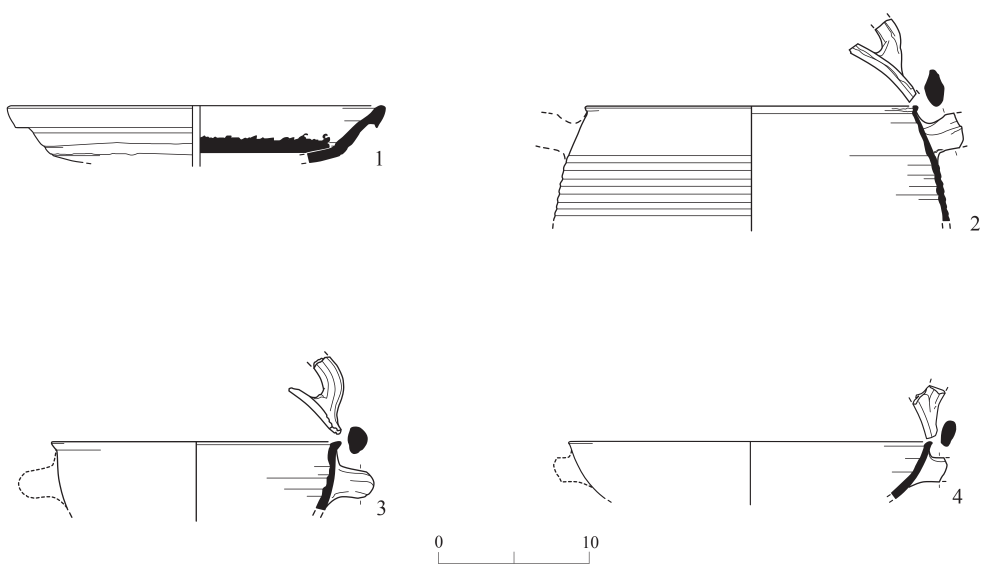

איור 19. כלי החרס משכבה II: כלי בישול.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	מחבת	669	3547/1	טין חום; זיגוג חום בפנים, מאמצע הכלי למטה	Kletter 2005: Fig. 18:10
2	קדרת בישול	576	3094/4	טין חום; שפה נוטה מעט הצדה, שרידי ידית אופקית	Avissar 1996:140, Fig. XIII.99, Type 12:6
3	קדרת בישול	543	3007/9	טין חום	Avissar 1996:140, Type 12:12 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.6:8, 9
4	קדרת בישול	400	2308/6	טין חום	ר׳ מס׳ 3

פכים ופכיות (איור 20).— הפכים והפכיות שייכים למשפחת כלי הצלהב, הנפוצה בתקופה האסלאמית הקדומה; שיא הופעתה בתקופה העבאסית (חלאילה ואבישר תשס״ח: 106; Cytryn-Silverman 2010:104–108). לפכים שבאיור 20: 1–8 צוואר נוטה חוצה; לחלקם דופן ישרה ובסיס שטוח (איור 20: 9, 10), ולאחרים — דופן מעוגלת ובסיס דיסקוס (איור 20: 11). השבר שבאיור 20: 12 הוא כתף של פך מסננת מעוטר בדפוס. השבר שבאיור 20: 13 הוא ידית מעוטרת בעיטור פלסטי. נמצאו גם פכיות קטנות ופחוסות, ללא ידיות, שעל גופן צילוע רחב, מעין ״ספלים״ (איור 20: 14–16).[7] כן נתגלה שבר גוף של פך או קנקן (איור 24: 3), ועליו חריתה המתארת שני ראשים של בעלי חיים הפונים זה לזה, וביניהם צמח גבוה.

קנקנים (איור 21).— נתגלה קנקן שק גדול (איור 21: 1). הקנקן שבאיור 21: 2 התגלה באתרו במבנה 1 (ר׳ איור 8); צווארו ושפתו חסרים. קנקן זה והקנקן שבאיור 21: 3 הם מטיפוס זיר, המתוארך מסוף המאה הו׳

[7] אני מודה לד״ר איתמר טקסל על המינות.

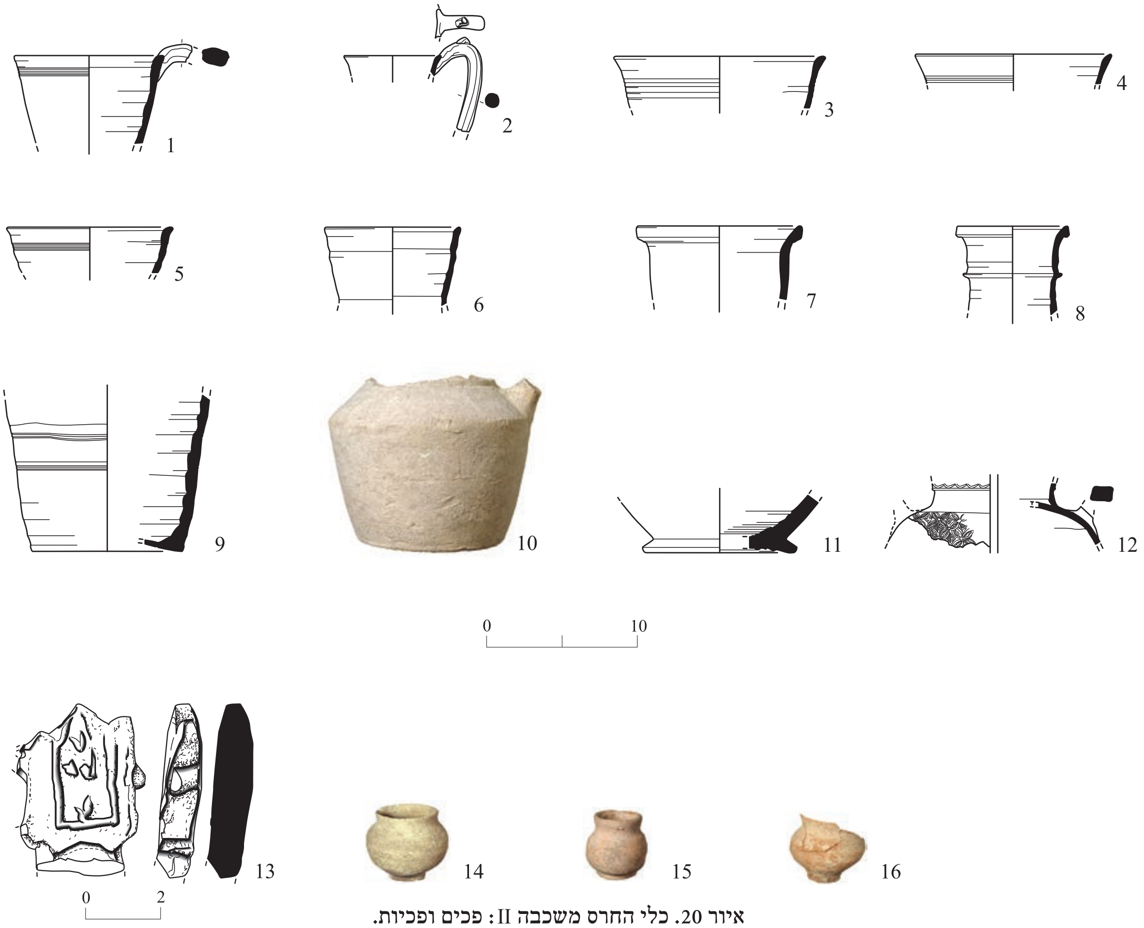

איור 20. כלי החרס משכבה II: פכים ופכיות.

מס׳		לוקוס	סל	תיאור	מקבילות
1	פך	543	3007/2	טין צלהב; סירוק מתחת לשפה	Kletter 2005:74, Fig. 16:1
2	פך	8040	6273/5	טין צלהב	Avissar 1996: Fig. XIII.129, Type 3:1
3	פך	8088	6377/7	טין צלהב	Kletter 2005: Fig. 16:1
4	פך	552	3053/6	טין צלהב; סירוק	ר׳ מס׳ 3
5	פך	8017	6073/8	טין צלהב; סירוק	השוו אבישר תשס״ו: איור 16:4
6	פך	576	3094/5	טין צלהב	
7	פך	8053	6207/1	טין צלהב	
8	פך	224	1542/2	טין צלהב	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.27:1, 2
9	פך	559	3069/1	טין צלהב	Avissar 1996: Fig XIII.135, Type 9
10	פך	553	3055	טין צלהב	ר׳ מס׳ 9
11	פך	466	2802/1	טין חום בהיר־צלהב	שיאון ופרנוס תשס״ו: איור 9:5, 6
12	פך	578	3098/2	טין צלהב	השוו Avissar 1996: Fig. XIII.132, Type 6:2
13	פך	721	4049/1	טין צלהב; עיטור פלסטי	
14	פכית	543	3046	טין צלהב	Kletter 2005: Fig. 17:4
15	פכית	514	2961	טין חום בהיר	
16	פכית	232	1578	טין חום בהיר	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.24:11

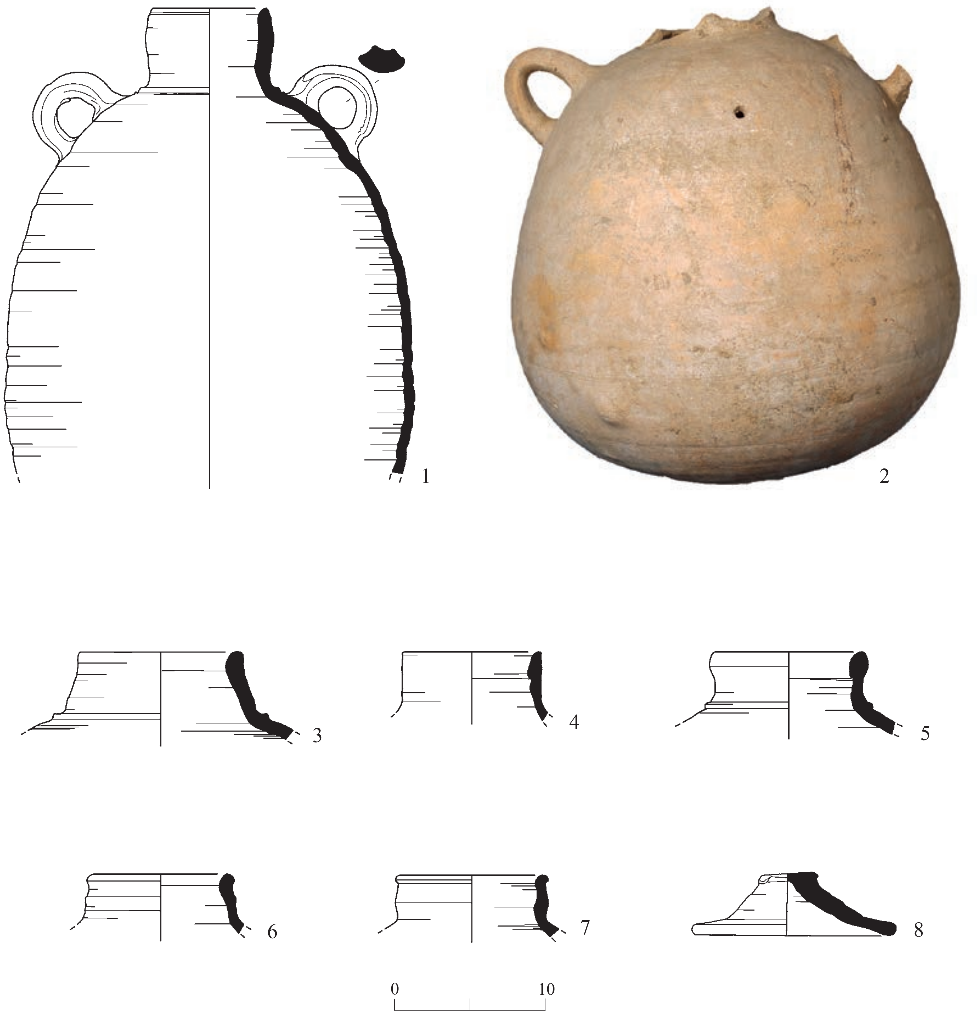

איור 21. כלי החרס משכבה II: קנקנים.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	מקבילות
1	קנקן שק	498	2873	טין חום	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.1:10
2	קנקן זיר	572	3088	טין חום	Magness 1993:227–228, Form 6
3	קנקן זיר	553	3054/2	טין חום בהיר; רכס בבסיס הצוואר	Magness 1993:230, Form 6B
4	קנקן שק	502	2887/4	טין חום	
5	קנקן שק	543	3007/8	טין חום בהיר; רכס בבסיס הצוואר	
6	קנקן	560	3070/5	טין חום בהיר	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.35:1
7	קנקן	466	2802/5	טין חום; עיבוי קל במרכז	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.22:1
8	מכסה	378	2340/1	טין צלהב	השווה שיאון תשס״ד: איור 14: 79–81

עד המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:227), ואף מאוחר יותר, במאות הט׳–הי׳ לסה״נ (Cytryn-Silverman 2010:104). כמו כן נתגלו קנקני שק (איור 21: 4, 5) ושפיות של קנקנים שלהם עיבוי במרכז הצוואר (איור 21: 6, 7), המתוארכים לסוף המאה הז׳ – המאה הי׳ לסה״נ (Magness 1993:230, Form 7). איור 21: 8 הוא מכסה של קנקן.

נתגלתה ידית של פיטס, שעליה טביעת חותם בצורת תשליב של צלב (איור 24: 4). טביעת חותם זהה נמצאת על ידית פיטס המוצגת במוזיאון בבית ג׳ימל;[8] לדעת בגטי, השם שמצוין הוא אלנוס (Alanos), ככל הנראה שמו של הקדר שעל סמך הצלב היה נוצרי (Bagatti 2002:135, Pl. 19:3).[9] כן נמצאה ידית של קנקן זיר (איור 24: 5) ועליה שרידי טביעת חותם.

נרות (איור 22).— הנרות עשויים בדפוס ומעוטרים בעיטור צמחי וגאומטרי; לנרות (איור 22: 1–11) יש בדרך כלל ידית לשון, האופיינית לנרות מהתקופה העבאסית עד המאה הי״א לסה״נ (חלאילה ואבישר תשס״ח: 106; Hadad 2002: Type 37). לנר שבאיור 22: 12 זיגוג צהוב. על הנר שבאיור 22: 13 מופיע עיטור של ציפור. לנרות שבאיור 22: 14, 15 עיטור צמחי בתעלת הנר, ולנר שבאיור 22: 16 עיטור של נקודות בולטות. לנר שבאיור 22: 17 יש עיטור של קו בתעלה שבין פי הנר לעין הנר, ומעליו שני קווים קצרים מצטלבים. הנרות שבאיור 22: 14–17 שייכים לטיפוס B4 אצל מגנס ומתוארכים מהמאה הז׳ עד ראשית המאה הח׳ לסה״נ (Magness 1993:255–256). בטבריה תוארך טיפוס זה עד ראשית המאה הט׳ לסה״נ (Stacey 2004:150–151).[10]

כלים זואומורפיים (איור 23).— נתגלו שני שברים של כלים זואומורפיים: ראש חלול של חיה שלה קרניים (איור 23: 1), וגוף של חיה ששתיים מרגליה השתמרו (איור 23: 2).

חותם לחם (איור 24: 1). חותם הלחם עגול (9 ס״מ קוטר), ולו ידית אחיזה גלילית, קצרה ועבה. בבסיסו יש עיטור מגולף של ציפור פורשת כנפיים, ככל הנראה גוזל של יונה.[11] כיוון שהחותם עשוי מחומר צלהב האופייני לתקופה האסלאמית הקדומה, נראה שיש לתארכו לתקופה זו.

צלמית ציפור (איור 24: 2). נתגלה שבר של צלמית, ככל הנראה של יונה; הראש לא השתמר.

חרס מעוטר בחריתה של שני בעלי חיים (איור 24: 3). שבר פך(?) מטין צלהב, שעליו עיטור בחריתה של שני בעלי חיים מלחכים צמח. הצמח מזכיר בן חצב מדברי.

שברי ידיות מעוטרות (איור 24: 4, 5) שבר מספר 4 מעוטר בתשליב של צלב (ר׳ לעיל), ובשבר מס׳ 5 הובחנו שרידי עיטור.

חפץ בצורת חרוט (איור 24: 6). לחפץ צורה של חרוט, ומעל בסיסו חריתה של קו למלוא היקפו.

---

[8] אני מודה לד״ר לאה די סגני שהפנתה את תשומת לבי לטביעת החותם מבית ג׳ימל.

[9] לדיון מפורט בידיות טבועות מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה, כולל אזכור של הידית מבית ג׳ימל, ר׳ Taxel 2009.

[10] הנר בטבריה זוהה כטיפוס C4 של מגנס. היום נראה מתאים יותר לזהותו כטיפוס B4 של מגנס.

[11] אני מודה לד״ר רם בוכניק על הצעתו. לדבריו, המבנה הגוצי של הגוף ומבנה המקור הגדול ביחס לגוף מזכירים מאוד גוזל של יונה.

איור 22. כלי החרס משכבה II: נרות.

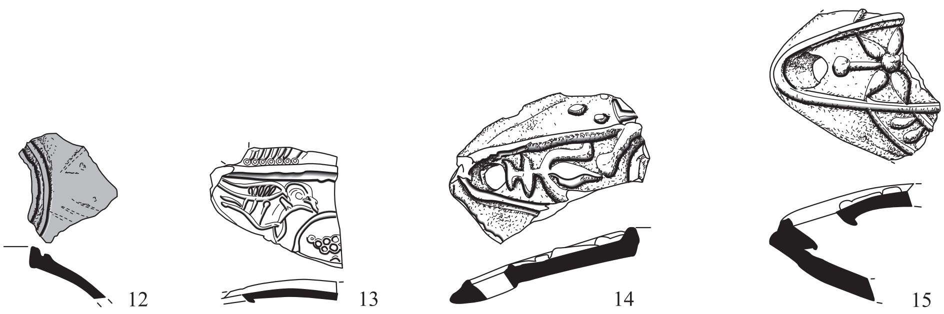

איור 22. (המשך).

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	מקבילות
1	725	3998	טין חום בהיר; עיטור צמחי	
2	508	3167	טין חום בהיר; עיטור צמחי של אשכולות גפן	השוו Kletter 2005: Fig. 21:5, 6
3	442	2707	טין צלהב	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.14:12
4	360	2348	טין צלהב; עיטור גיאומטרי	
5	811	5161	טין צלהב; עיטור גיאומטרי	השוו בושנינו תשס״ז: איור 18:29
6	8040	6273	טין חום בהיר	
7	201	1522	טין צלהב; עיטור צמחי	אבישר תשס״ח: איור 2:17
8	814	5089	טין צלהב	
9	8057	6205	טין חום	חלאילה ואבישר תשס״ח: איור 12:3
10	8057	6264	טין צלהב	שיאון תשס״ד: איור 14:90
11	478	2809	טין צלהב	
12	710	1448	טין צלהב; זיגוג צהוב בפנים ובחוץ	
13	696	1369	טין צלהב; עיטור של ציפור	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.12:1
14	669	3521	טין חום בהיר	
15	671	1064	טין חום בהיר; עיטור של פרח	Stacey 2004: Fig. 6.1, Form 1A:2
16	478	3036	טין חום בהיר; עיטור נקודות	Sussman 2007: Fig. 5:33, Gezer Type
17	851	5271	טין חום בהיר; עיטור נקודות, ואולי צלב כפול בין עין הנר לפי הנר	

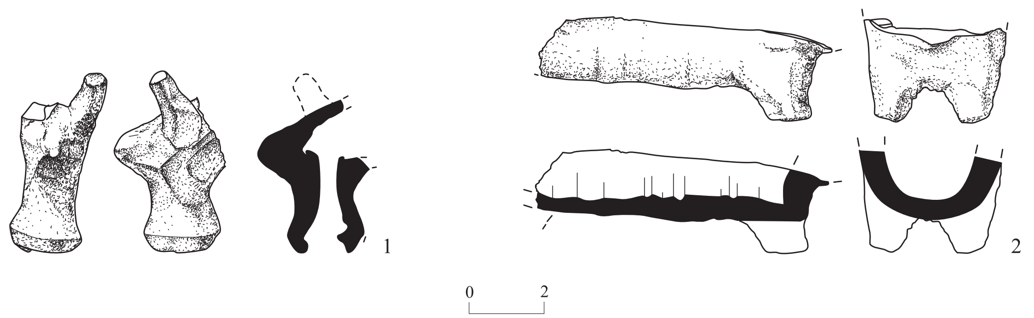

איור 23. כלי החרס משכבה II: כלים זואומורפיים.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	485	2965	טין חום בהיר	Kletter 2005: Fig. 22:4, 5
2	560	3082	טין חום	ר׳ מס׳ 1

איור 24. כלי החרס משכבה II: ממצא מיוחד.

איור 24 ◄

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	תיאור
1	חותם לחם	193	1541	טין חום בהיר; עיטור ציפור (גוזל יונה?)
2	שבר צלמית	8057	6250	טין חום; דמות יונה ללא הראש
3	שבר חרס	204	1458	טין צלהב; חריתה של שני בעלי חיים מלחכים צמח
4	ידית קנקן	398	1166	טין חום בהיר; תשליב
5	ידית קנקן	188	1441/2	טין חום; שרידי עיטור
6	חרוט חרס	843	5240	טין חום; חריתה אופקית מעל הבסיס

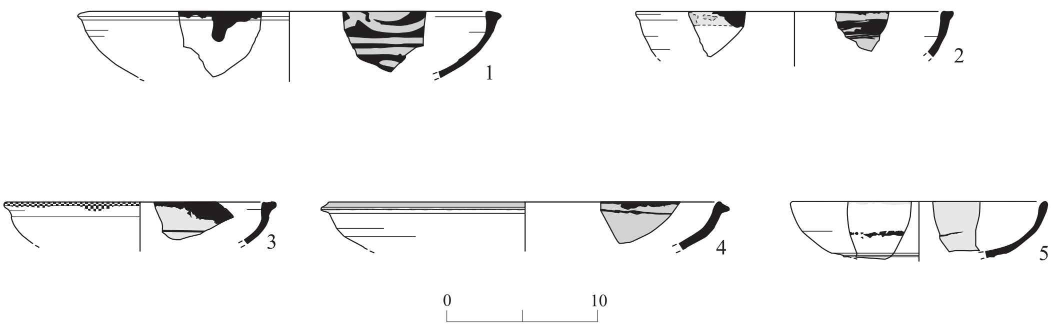

איור 25. כלי החרס משכבה I.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	מקבילות
1	707	3972/1	טין חום; זיגוג ירוק, תכלת וחום כהה על השפה מבחוץ ובפנים הכלי	Avissar and Stern 2005:19, Type I.1.6
2	689	3767/5	טין חום; זיגוג חום וצהוב על השפה בחוץ ובפנים הכלי	Avissar and Stern 2005:7, Type I.1.1
3	689	3889/6	טין חום; זיגוג צהוב ופס חום (סגרפיטו) מבפנים ועל השפה מבחוץ	ר׳ מס׳ 2
4	689	3800/1	טין חום; זיגוג ירוק ושרידי פסים חומים על השפה מבחוץ ובפנים הכלי	ר׳ מס׳ 2
5	714	3965/1	טין חום; זיגוג צהוב ומעט חום בפנים ובחוץ	ר׳ מס׳ 2

שכבה I

קערות (איור 25).— בבור 689 נמצאו קערות מזוגגות. הקערה שבאיור 25: 1 היא מטיפוס הקערות המזוגגות, הצבועות בחיפוי, שהיו שכיחות בתקופה הממלוכית ומתוארכות למחצית השנייה של המאה הי״ג לסה״נ (Avissar and Stern 2005:19, Type I.1.6). כן נמצאו קערות מזוגגות בחיפוי כפול (איור 25: 2–5), המופיעות לראשונה במחצית הראשונה של המאה הי״א לסה״נ, והיו שכיחות במהלך המחצית הראשונה של המאה הי״ב לסה״נ; ייצורן נפסק לקראת אמצע המאה הי״ב לסה״נ.

ממצא אחר

שכבה III

משקולת פליז.— לשכבה זו שייכת משקולת פליז עגולה, המתוארכת לתקופה הביזנטית (ר׳ לסטר, כרך זה: איור 1:1).

שכבה II

חפצי עצם (איור 26).— בשטח A נתגלו כמה פריטים מעצם: חפץ דמוי עלה (איור 1:26) מעוטר בחריטה; כף (איור 2:26) שהידית שלה לא השתמרה; לוחיות (איור 3:26–8) המעוטרות בצד אחד בחריטה של דגם צמחי — ייתכן שהן שובצו בחפץ כלשהו (אבשלום־גורני תשס״ד:105); סיכה (איור 9:26) לקישוט ולייצוב תסרוקת (איילון ושורק תשנ״ט:42); ומשקולת פלך או כפתור (איור 10:26; איילון ושורק תשנ״ט:28).

חפצי מתכת[12](איור 27).— בשכבה זו נתגלה מגוון של חפצי מתכת מפליז, מברונזה ומברזל. מבין 13 חפצי המתכת המוצגים, ראויים לציון ידית פליז של קדרה גדולה (איור 7:27) ופעמון לצאן סגלגל מפליז, ובו

איור 26. חפצי עצם.

מס׳	החפץ	לוקוס	סל
1	עלה	392	1167
2	כף	342	2136
3	לוחית	350	1066
4	לוחית	356	2138
5	לוחית	8068	6272

מס׳	החפץ	לוקוס	סל
6	לוחית	8013	6282
7	לוחית	8022	6019
8	לוחית	8061	6214
9	סיכה	פני שטח	3110
10	פלך/כפתור	8061	6222

12 אני מודה לד״ר איילה לסטר על העזרה בניתוח ממצא כלי המתכת.

איור 27. חפצי המתכת משכבה II.

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	שיבוץ	332	2352	לוחית כסף רקועה	
2	כפית כחל	159	1332	פליז	טצ׳ר 2002: איור 19:35
3	מקל כחל	539	3013/1		
4	אבזם	573	3091	מתאר סגלגל, לוחית שטוחה בחלק הפנימי ושריד מסמר לשיבוץ בחגורה	
5	קערה/פך	513	2982	בסיס טבעת	
6	כף מאזניים	673	3563	לוח רקוע דק, מעט קעור ושלושה נקבים בקרבת השפה. קרעים על פני הלוח; קוטר 3.5 ס״מ	טצ׳ר 2002: איור 14:35, 15
7	ידית	351	2116	פליז; הידית נועדה לדופן של קדרה גדולת־מידות	Khamis 1996:223, Photograph XVIII.42:78
8	פעמון לצאן	486	2851	פליז; מתאר סגלגל, מפתח בחלק התחתון ובתוכו ענבל; משני צדי הגוף עיטור בדגם דמוי נטיפה	
9	לוח רקוע	408	2387	הלוח מחוזק בקצה אחד בחישוק; קרעים על פני הלוח	
10	חישוק	344	2106	חתך עגול	Khamis 1996:230, Photograph XXVIII.35
11	מגל	351	1399	ברזל	Khamis 2008:180:63
12	חבק?	495	2903	ברזל	
13	מסמר	8064	6280	ברזל	

הענבל (איור 27: 8) ומעט חפצי ברזל (איור 27: 11–13). חמש משקולות פליז (ר׳ לסטר, כרך זה: איור 1: 2–6) מן התקופה האסלאמית נמצאו שלא בהקשר סטרטגפי, אך ניתן לשייכם לשכבה זו.

שמונה־עשר חפצי מתכת נוספים נמצאו בלוקוסים ללא הקשר סטרטיגרפי ברור (איורים 28, 29); הם טופלו ונוקו. ראויים לציון שיבוצים, אבזמים, שבר טס לפמוט ורגל קערה האופיינים לתקופה האסלאמית הקדומה (איור 28), וכן שישה מקלוני כחל לאיפור (איור 29).

איור 28. חפצי מתכת מלוקוסים ללא הקשר סטרטיגרפי.

איור 28 ◄

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	לוחית	405	2328/2	ברונזה; חלק מקופסה או תיבה; מעוטרת במרכזה בשריג מתפתל	
2	זרוע שטוחה	363	2118	ברונזה; חלק מעיטור/שיבוץ של קופסה או תיבה; הזרוע מסתיימת בדגם תלתן ויש בה נקב לחיבור; בקצה הפנימי נותרו שרידי עופרת שנועדו לחיבור הזרוע לפריט שאותו עיטרה. דגם תלתני זה אופייני לתקופה העבאסית; כ־5 ס״מ אורך	
3	שיבוץ	672	3621	חלק משיבוץ העשוי ביציקה בעבודת סבכה, בדגם פרחוני; 3 ס״מ קוטר	
4	אבזם	696	3856/1	ברונזה; חלק מאבזם שיוצר ביציקת חול, מעוגל בצדו האחד וישר בקצהו האחר; בחלקו הפנימי יש שני פינים שנועדו לחיבור לחגורה, ובקצהו הישר שני פינים שבמרכזם נקב לחיבור לשאר חלקי החגורה	
5	טס	168	?	פליז; הטס ניצב במקור על פמוט, ומעליו הונח נר למאור; הוא שימש בשימוש משני לצורך שאינו ברור; הטס מעוטר במעגלים חד־מרכזיים בקטרים שונים, ובמרכזם נקודה	לסטר 2011: 23 Khamis 2013:238–239
6	רגל	840	5221	יציקת חול; הרגל שימשה לתמיכה במגש להגשת אוכל; כ־9 ס״מ אורך	
7	?	662	3868	זרוע מוצקה, המסתיימת בגילוף של מעוינים זעירים, ובמרכזה נקב (3 מ״מ קוטר) שנועד להוספת חישוק לתלייה. הזרוע המוצקה מתפצלת לשתי זרועות משנה ומסתיימת בטבעת (קוטר 9 מ״מ) ניצבת לזרועות. מעל לפיצול נקב נוסף (קוטר 3 מ״מ). ייתכן שהיה זה מוט מרכזי למאזני כפות. 8.5 ס״מ אורך, 19.03 גרם	חמיס תשס״א: 55
8	מלקטת	692	3817	ברונזה; רצועה רקועה, מקופלת לשניים, רחבה בקצוות וצרה יותר באזור הידית; נועדה לשימוש קוסמטי	
9	כפית	371	2223	ברונזה; חלק מכפית משולשת (5 ס״מ אורך), מקופלת באמצע, מתרחבת בקצה האחד ובקצה הצר הייתה הידית; נקב בדופן אחת	
10	רעשן	205	1489	לחפץ שלושה חורים; במקור היה מורכב משני חצאים	
11	מתלה	?	3843	ברונזה; לוחית עבה, רקועה; הקצה המעוקל נחתך מתוך הלוח הרקוע; עיטור בדגמי עיגול ונקודה	
12	ציר	810	5103	ברונזה; החלק החיצון מגולף, והחלק המרכזי מעוטר בדגמים של מעגלים הרכזיים, יש לולאה לסגירה/נעילה בחלק הפנימי; החפץ עשוי היה לשמש חלק מריהוט; 7 ס״מ אורך	Khamis 2013:397, No. 550
13	חוליה של שרשרת	405	2328/1	ברונזה	
14	לוח רקוע	168	1348	הלוח קופל לצינור והולחם בקצוות; בקצה האחד נקבים לחיבור חוליות נוספות; הפריט פגום וקרעים על פניו; 3 ס״מ קוטר	
15	זרבובית	337	2031	ברונזה; חלק מכלי שנועד ליציקת נוזלים, עשוי מלוח רקוע, מקופל; בפני הלוח נקבים, חלקו העליון חסר; 7 ס״מ אורך	
16	להב סכין	148	1235	ברזל	
17	להב סכין	708	3969	ברזל	
18	מסמר	339	2026	ברזל	

איור 29. מקלוני איפור מפליז מלוקוסים ללא הקשר סטריטגרפי.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור
1	669	3537	חתך מעוגל, מחודד בשני קצותיו, עקום מעט
2	346	2379	שבר (שני חלקים); מחודד משני קצותיו, מעוטר במרכזו בגילוף
3	195	1431	שבר; עיטור בגילוף, איכות העבודה ירודה ויש פגמים על פני המתכת
4	8305	7001	תמים; חתך עגול; הקצוות מחודדים, הגוף שטוח
5	8033	6133	שבר; מעוגל בקצוות, הולך וצר כלפי המרכז
6	8043	6201	שבר

פריטי אבן.— נמצאו פריטים אחדים משיש: שלושה שברי עמודונים (איור 30: 1–3), אחד מהם מחובר לבסיס (איור 30: 1) ואחד הוא שבר חולייה של עמודון, המעוטר בגילוף צמחי (איור 30: 3). כן נמצאו שבר קערה משיש (איור 30: 4), ולה ידית מעוגלת, מלאה, המעוטרת בגילוף של משולש; שבר שולחן (איור 30: 5); ושבר ידית של ספל מדידה מאבן גיר האופייני לימי הבית השני (איור 30: 6). באתר נמצאו גם כמה כלי כתישה מבזלת (איור 31), המעידים על טחינת דגנים.

חלזונות ארגמן.— במהלך החפירה נמצאו מעט חלזונות ארגמן (ר׳ שדה, כרך זה). הופעתם באזור הנחפר, המרוחק ממישור החוף, מפתיעה. ייתכן שהם מלמדים על כך שבקרבת מקום התקיימה תעשייה המתמחה בצביעת בדים.

איור 30. חפצי אבן.

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	תיאור
1	עמודון	8040	6249	שיש
2	עמודון	134	1202	שיש
3	עמודון	199	1423	שיש; עיטור
4	קערה	813	5307	שיש
5	שבר שולחן	471	2789	שיש
6	ידית ספל מדידה	676	3636/1	אבן גיר

איור 31. כלי כתישה מבזלת מלוקוסים ללא הקשר סטריטגרפי.

מס׳	לוקוס	סל
1	443	2689
2	872	5392
3	פנ״ש	2000/1
4	372	

סיכום

החפירה הנדונה ממוקמת באזור הצפוני של העיר לוד, כ־250 מ׳ מצפון לתל הקדום. מספרן של החפירות הארכיאולוגיות שנערכו באזור הצפוני של לוד מועט (זלינגר תש״ע: איור 55). עיקר השרידים הארכיטקטוניים נמצאו מדרום־מזרח לתל לוד, בשכונת נווה ירק, ומתוארכים לתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית,[13] למשל הווילה הרומית, ובה רצפת פסיפס מפוארת (אבישר תשנ״ח), ובית אמידים מפואר שיצא מכלל שימוש בתקופה הביזנטית (גורזלני 17:2015). לפי גורזלזני (17:2015), בתקופה האומיית מולא השטח וכוסה בריצוף של אבנים גדולות, כנראה רחוב או חצר גדולה, בזיקה לבור מים. בתל לוד נחשפו שרידי יישוב מהתקופה הנאוליתית הקדם קרמית א׳ עד תקופת הברזל 2 ומערת קבורה בנויה מהתקופה הרומית (ינאי ומרדר 2000). לדעת זלינגר (תש״ע: 107), התל לא יושב בתקופה הרומית. בעקבות ממצאי החפירה הנוכחית, שנחשפו בה שרידים מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה מצפון לתל ומדרום־מזרח לו, יש להסיק לדעתי, שהשכבות המאוחרות בתל, כולל זו מהתקופה הרומית, הוסרו בעבודות מאוחרות.

[13] לסקירה נרחבת על ההיסטוריה של העיר לוד וסביבתה עד אזור מודיעין, מהתקופה הפרהיסטורית עד הכיבוש המוסלמי, ר׳ Schwartz 1991.

התכנון האדריכלי של המבנים שנחשפו בשטחים A ו־B מצביע על תוואי קבוע של קירות בצירים צפון–דרום ומזרח–מערב. תכנית המבנים אחידה, ונראה כי הדבר מעיד על תכנון עירוני. היעדר ממצא אדריכלי בשטח D, המצוי בין שני השטחים שלעיל, נובע ככל הנראה מכך שבשטח הייתה גבעה שהוסרה בעקבות עבודות מאוחרות בעת המודרנית (ר׳ לעיל), וכי במקור היה רצף של בנייה בין שטחים A ו־B. נראה כי לפנינו חלק משכונה מתוכננת מהתקופה האסלאמית הקדומה בצפון לוד. בתכנית 1 מוצג שחזור של תוואי קירות המבנים שנחשפו באתר לטובת הבנת תפרוסת המבנים וגודלם. נראה שגם המבנה שנחשף מדרום (הדד תשע״ד) היה חלק משכונה זו.[14] קירות המבנים שנחשפו השתמרו בדרך כלל לגובה נדבך אחד, לעתים בגובה אחיד, ולכן נראה שהם נשאו בניית־על מלבנים.[15] הכמות הגדולה של המטבעות האומיים ביחס לכמות המועטה של המטבעות העבאסיים שנתגלו באתר נובעת כנראה מכך שהמטבעות האומיים נשארו במחזור והיו בשימוש בתקופה העבאסית.[16] הכמות הגדולה של ממצא עצמות הבקר בחפירה (ר׳ שדה, כרך זה) וממצא אבני הכתישה מבזלת מעידים על כלכלת המקום.[17] כף מאזניים מברונזה (איור 27 :6) ומשקולות הברונזה (ר׳ לסטר, כרך זה) מצביעות על פעילות של שקילה, קנייה ומכירה באתר. מיעוט בורות הספיגה באתר מחזק את ההשערה שהמבנים מצויים רחוק מהגרעין העירוני של לוד. העובדה שלא נמצא ולו בור מים אחד או באר בקרבת מקום תמוהה. ייתכן שהסיבה לכך היא הקרבה לנחל איילון שעליו הסתמכו תושבי המקום.

על סמך תוצאות החפירה, נראה שיש לבחון מחדש את הטענה שהעיר לוד דעכה בראשית התקופה האסלאמית הקדומה ורמלה תפסה את מקומה (לוז תשנ״ו :24). לאחר הכיבוש המוסלמי (638 לסה״נ), הייתה לוד מקום מושבו של השלטון המוסלמי, אולם בערך בשנת 715 לסה״נ נוסדה העיר רמלה כעיר הבירה של מחוז פלסטין; הידיעה הראשונה על כך מצויה אצל הגיאוגרף בלאד׳ורי (Le Strange 1890:303). החפירה הנוכחית מראה כי העיר לוד לא ננטשה ולא הצטמצמה, אלא המשיכה להתקיים באזור הצפוני של העיר, בקצה גבולה העירוני של לוד המודרנית.

חותם הלחם מחרס צלהב (איור 24 :1), האופייני לתקופה האסלאמית הקדומה, והידית המעוטרת בתשליב צלב (איור 24 :4), מרמזים אולי על אופיה הנוצרי של האוכלוסייה שהתגוררה בתקופה זו בחלק הצפוני של לוד. רוזנפלד (תשנ״ז :192) טוען, שהכנסייה הנוצרית בלוד לא נפגעה אנושות בעקבות הכיבוש המוסלמי, וכי הבישוף המקומי נזכר ברשימת בישופי ארץ־ישראל במאה הט׳ לסה״נ. תרומתה העיקרית של החפירה היא בהבנת תקופת המעבר מסוף התקופה הביזנטית לתקופה האסלאמית הקדומה בעיר לוד, לפני שהיא יורדת מגדולתה ומפנה את מקומה לרמלה, שכנתה מדרום, שנוסדה בראשית התקופה האסלאמית הקדומה והתחילה לבסס את מעמדה כבירת המחוז. אף על פי שלוד יורדת מגדולתה, החיים בה ממשיכים להתקיים ברציפות גם בתקופה העבאסית.

[14] לאור החפירה הנדונה, נראה שחלק המבנה שחפרתי בעבר אינו בית חווה כפי שפורסם, שכן בית חווה אמור להימצא מחוץ לשטח העירוני.

[15] אני מודה לנמרוד גצוב על שהסב את תשומת לבי לכך.

[16] אני מודה לד״ר דונלד צבי אריאל שהבהיר לי סוגיה זו (ר׳ Ariel and Berman, forthcoming).

[17] לסוגיה זו של משק החי, ר׳ דללי־עמוס וגצוב 2019.

הפניות

אבישר מ׳ תשנ״ח. לוד (א). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** קח: 89—90.

אבישר מ׳ תשס״ו. הממצא הקירמי. בתוך ח׳ ברבה. קטעי מבנים מהתקופה האסלמית הקדומה ברחוב הגדוד העברי ברמלה. **עתיקות** 51: *41—*46.

אבישר מ׳ תשס״ח. הממצא הקירמי משכבה 2 בח׳רבת דיראן, רחובות. **עתיקות** 57: *91—*104.

אבשלום־גורני ד׳ תשס״ד. שרידים מן התקופות הביזאנטית עד העות׳מאנית בבית שאן: חפירת הצלה ממערב לאמפיתאטרון. **עתיקות** 46: 93—111.

איילון א׳ ושורק ח׳ תשנ״ט. **עצם העניין: ממצאים קדומים מעצמות בעלי חיים.** תל אביב.

איילון א׳ תשס״ח. כנסייה ושרידי יישוב מהתקופות הביזנטית והאומיית בפרדסיה שבשרון. **עתיקות** 58: 67—89.

אשד ו׳ 2014. לוד, רחוב אבא הלל סילבר. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 126 (21.12.2014). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=13686 (תאריך גישה 15.4.2015).

בושנינו א׳ תשס״ז. שרידי מבנים ומתקני תעשייה מהתקופה האסלאמית הקדומה בח׳רבת דיראן, רחובות. **עתיקות** 56: 119—144.

גורזלזני א׳ 2015. בית אמידים ופסיפסים מפוארים מהתקופה הרומית בלוד — החפירות המחודשות של רשות העתיקות בשנת 2014. **הקונגרס הארכיאולוגי הארבעים ואחד בישראל, תקצירי הרצאות.** ירושלים. עמ׳ 16—17.

דללי־עמוס ע׳ וגצוב נ׳ 2019. שרידים מהתקופה הממלוכית ברובע אל־וטה, צפת. **עתיקות** 97: *1—*95.

הדד א׳ תשע״ד. שרידי מבנה ציבור מהתקופה הביזנטית ובית חווה מהתקופה האסלאמית הקדומה מצפון לתל לוד. **עתיקות** 76: *23—*39.

ויינברגר ד׳ 2011. לוד, אזור התעשייה הצפוני. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 123 (1.11.2011) http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1843&mag_id=118 (תאריך גישה 26.12.2012).

זינגר ק׳ תשס״ד. כלי החרס מהחפירה בצרפנד אל־ח׳ראב, נס ציונה. **עתיקות** 46: 49—58.

זלינגר י׳ תש״ע. **הישוב הכפרי בשפלת לוד בתקופת הבית השני.** עבודת דוקטור. אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

חלאילה ח׳ ואבישר מ׳ תשס״ח. ח׳רבת עדאסה: חווה חקלאית בצפון ירושלים. **עתיקות** 58: 91—122.

חמיס א׳ תשס״א. מאזניים. בתוך ע׳ רמון. **מדידה ושקילה בימי קדם.** חיפה (מוזיאון הכט קטלוג 17). עמ׳ 55—61.

טצ׳ר א׳ 2002. חפירות בח׳ירבת אל־שביכה: קטלוג ממצאים שונים מן היישוב. בתוך צ׳ גל, עורך. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל.** ירושלים. עמ׳ 247—251.

טצ׳ר א׳ וגל צ׳ תשס״ט. בית הקברות העתיק במגדל העמק (אל־מג׳ידל). **עתיקות** 61: *1—*47.

ינאי א׳ ומרדר ע׳ 2000. לוד. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 112: 80—82.

ינאי א׳ וארליך ע׳ תשע״ה. מבנה פסיפסים וקברים מהתקופה הרומית בלוד־דיוספוליס. **ארץ־ישראל** לא: 210—220.

לוז נ׳ תשנ״ו. רמלה האמיית חידוש עירוני בארץ־ישראל — היבטים גאוגרפים־היסטוריים. **קתדרה** 79: 22—52.

לסטר א׳ 2011. **היבטים טיפולוגיים וסגנוניים של כלי מתכת מן התקופה הפאטמית.** עבודת דוקטור. אוניברסיטת חיפה. חיפה.

לסטר א׳ כרך זה. משקולות מתכת מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה מרובע המגורים שמצפון־מערב לתל לוד.

רוזנפלד ב״צ תשנ״ז. **לוד וחכמיה בימי המשנה והתלמוד.** ירושלים.

שדה מ׳ כרך זה. הממצא הארכיאוזואולוגי מרובע המגורים שמצפון־מערב לתל לוד.

שיאון ע׳ תשס״ד. שרידי יישוב מהתקופה האסלאמית הקדומה ברמלה. **עתיקות** 46:67–92.

שיאון ע׳ ופרנוס ג׳ תשס״ו. חורבת הרמאס. **עתיקות** 51:*19–*31.

שמואלי א׳ 2000א׳. לוד, רחוב אבא הלל סילבר (ב). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 112:83–84.

שמואלי א׳ 000 ב׳. לוד, רחוב אבא הלל סילבר (ג). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 112:84–85.

Ariel D.T. and Berman A. Forthcoming. The Coins of the Abbasid Strata. In D. Ben-Ami. *Jerusalem. Excavations in the Tyropoeon Valley (Giv'ati Parking Lot)* II: *The Byzantine and Abbasid Strata* (IAA Reports). Jerusalem.

Avissar M. 1996. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.

Avissar M. and Stern E.J. 2005. *Pottery of the Crusader, Ayyubid, and Mamluk Periods in Israel* (IAA Reports 26). Jerusalem.

Bagatti B. 2002. *Ancient Christian Villages of Judaea and the Negev* (SBF Collectio Minor 42). Jerusalem.

Bijovsky G. This volume. The Coins from the Early Islamic-Period Residential Quarter Northwest of Tel Lod.

Cytryn-Silverman K. 2010. The Ceramic Evidence. In O. Gutfeld. *Ramla: Final Report on The Excavations North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 97–211.

Gorzalczany A. 2002. A Baptismal Font at Nir Gallim. *'Atiqot* 43:115–118.

Hadad S. 2002. *The Oil Lamps from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 4). Jerusalem.

Haddad E. 2009. Roman Byzantine Amphorae from a Terrestrial Site and Its Underwater Environs: Horbat Castra and Kfar Samir (Southern Levant) as a Case Study. *Levant* 41:79–91.

Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery*. London.

Hayes J.W. 1980. *A Supplement to Late Roman Pottery.* London.

Katsnelson N. This volume. Glass Finds from the Early Islamic-Period Residential Quarter Northwest of Tel Lod.

Khamis E. 1996. The Metal Objects. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 218–235.

Khamis E. 2008. The Metal Artifacts. In V. Tzaferis and S. Israeli. *Paneas* II: *Small Finds and Other Studies* (IAA Reports 38). Jerusalem. Pp. 165–188.

Khamis E. 2013. *Tiberias: Excavation in the House of the Bronzes; Final Report* II: *The Fatimid Metalwork Hoard from Tiberias* (Qedem 55). Jerusalem.

Kletter R. 2005. Early Islamic Remains at 'Opher Park, Ramla. *'Atiqot* 49:57–99.

Le Strange G. 1890. *Palestine under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*. London.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 C.E.* (*JSOT*/ASOR Monograph Series 9). Sheffield.

Majcherek G. 1995. Gazan Amphorae: Typology Reconsidered. In H. Meyza and J. Młynarczyk eds. *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean—Advances in Scientific Studies (Acts of the II Nieborów Pottery Workshop, Nieborów, 18–20 December 1993).* Warsaw. Pp. 163–178.

Nikolsky V. and Figueras P. 2004. Descriptive Pottery Catalogue. In P. Figueras ed. *Ḥorvat Karkur ʻIllit: A Byzantine Cemetery Church in the Northern Negev (Final Report of the Excavations 1989–1995)* (Beer-Sheva XVI). Be'er Shevaʻ. Pp. 151–209.

Schwartz J.J. 1991. *Lod (Lydda), Israel: From Its Origins through the Byzantine Period, 5600 B.C.E–640 C.E.* (BAR Int. S. 571). Oxford.

Stacey D. 2004. *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods* (IAA Reports 21). Jerusalem.

Sussman V. 2007. The Clay Oil Lamps from Khirbat el-Niʻana. *ʻAtiqot* 57:53–72.

Taxel I. 2009. Late Byzantine/Early Islamic Stamped Jar Handles from Jerusalem and Tel Qatra. *IEJ* 59:185–193.

AN EARLY ISLAMIC-PERIOD RESIDENTIAL QUARTER NORTHWEST OF TEL LOD

ELIE HADDAD
(PP. 9*–48*)

Between December 2006 and February 2007, an excavation was conducted in the northern part of Lod, some 50 m from the western bank of Naḥal Ayyalon and c. 250 m from the ancient tell (map ref. 190800/652350; Figs. 1, 2), revealing an Early Islamic-period residential quarter. Four areas, comprising 65 squares, were excavated (Areas A–D; Plan 1), exposing remains from three strata: Stratum III, dating from the late Byzantine to the Umayyad periods (sixth–eighth centuries CE), including the remains of a refuse pit (Sq G11; Fig. 3) and a clay drain pipe made of Gaza-type and bag-shaped jars (Figs. 4; 16:8); Stratum II, dating to the Abbasid period (eighth–tenth centuries CE)—the primary layer at the site, including three buildings (1–3; see below); and Stratum I, dating from the medieval period—from the end of the Crusader to the beginning of the Mamluk period (second half of the thirteenth century CE), including a refuse pit (L689).

The Stratum II buildings were discovered in Areas A (Buildings 1, 2; Plans 1, 2; Figs. 5–10) and B (Building 3; Plans 1, 3; Figs. 11–13). Area C, located in the northeastern part of the excavation, yielded architectural remains from this period, as well as a refuse pit (L689) from Stratum I (Plans 1, 4; Figs. 14, 15). Area D was excavated between Areas A and B (Plan 1; Fig. 2); it was devoid of architectural finds. According to Oren Ackermann, who studied the geomorphology of the site, there is no evidence for an ancient stream at the spot, and therefore, it seems that the remains were located on a low hill that was removed in later human activities.

Although many architectural features were exposed at the site, their poor preservation prevented the attribution of many of them to specific strata. Therefore, the description of the remains focuses on walls, floors and installations that could be related to specific strata with confidence. The overall plan of the buildings exposed in Areas A and B points to their construction on fixed north–south and east–west axes. The buildings' plans are uniform, probably attesting to urban planning. These buildings were probably part of a well-planned residential quarter built in the north of Lod during the Early Islamic period.

All excavation areas yielded pottery sherds dated to the Early Islamic period. These were found within the Stratum II assemblages, e.g., in fills alongside wall foundations and beneath floors, and in undisturbed loci; the finds are presented typologically, according to strata (Figs. 16–25). The glass finds retrieved from the site are dated between the sixth–seventh and the eleventh century CE, as well as from the Early Roman and Mamluk periods; no glass finds from the Crusader period were documented (see Katsnelson, this volume). A similar picture arises from the numismatic evidence, which points to a sequence from the sixth to the eleventh century CE, the most common being post-reform coins (see Bijovsky, this volume). The finds also include some unique specimens, such as a decorated bread stamp, a bird figurine, a potsherd engraved with two animals eating a plant and a *zir* handle adorned with a monogram (Fig. 24), and a rich assemblage of bone (Fig. 26), metal (Figs. 27–29) and stone (Figs. 30, 31) objects.

The results of this excavation are evidence that the city of Lod was neither abandoned, nor reduced in size, but continued to prevail in the northern part of the city. The excavation greatly contributed to our understanding of the transition period from the late Byzantine to the Early Islamic period at Lod, just before the city steps back and makes way for Ramla, its neighboring city to the south, which was established at the beginning of the Early Islamic period as the district's capital. It is evident that although Lod decreases in importance, life in the city continued uninterruptedly throughout the Abbasid period.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. General view of the site, looking west.
Plan 1. General plan of the excavation areas.
Plan 2. Area A, plan and sections.
Fig. 3. Area A, ashlar-built W374 of Stratum IIa above refuse pit (Sq G11) of Stratum III, looking east.
Fig. 4. Area A, Stratum III, drain pipe composed of Gaza and bag-shaped jars, looking north.
Fig. 5. Area A, Stratum II, Building 1, aerial view to the south.
Fig. 6. Area A, Stratum II, corner of Building 1 (W880/W863), looking west.
Fig. 7. Area A, Stratum II, Building 1, cesspit (L560) beneath Floor 510, looking northwest.
Fig. 8. Area A, Stratum II, Building 1, *in situ* bag-shaped jar, looking south.
Fig. 9. Area A, Stratum II, Building 1, white plaster Floor 553, looking southeast.
Fig. 10. Stratum II, Building 2, looking east.
Plan 3. Area B, plan and sections.
Fig. 11. Area B, part of the building complex, Rooms 6–10, looking south.
Fig. 12. Area B, W8018, looking east.
Fig. 13. Area B, floor made of ashlar slabs (L8007), looking northeast.
Plan 4. Area C.
Fig. 14. Area C, W674, looking south.
Fig. 15. Area C, stone floor (L669, L673), looking south.
Fig. 16. Pottery from Stratum III.
Fig. 17. Pottery from Stratum II: bowls.
Fig. 18. Pottery from Stratum II: basins.
Fig. 19. Pottery from Stratum II: cooking vessels.
Fig. 20. Pottery from Stratum II: jugs and juglets.
Fig. 21. Pottery from Stratum II: storage jars.

Fig. 22. Pottery from Stratum II: oil lamps.
Fig. 23. Pottery from Stratum II: zoomorphic vessels.
Fig. 24. Pottery from Stratum II: unique finds.
Fig. 25. Pottery from Stratum I.
Fig. 26. Bone artifacts.
Fig. 27. Metal objects from Stratum II.
Fig. 28. Metal objects from unstratified loci.
Fig. 29. Brass *kohl*-sticks from unstratified loci.
Fig. 30. Stone objects.
Fig. 31. Basalt grinding vessels from unstratified loci.